

Literatuurstudie

Alliantie Genderdiversiteit

Colofon

2

G&N
DE
R

Auteurs:

Denise Twisk, Marianne Cense, Afiah Vijlbrief, Hanneke Felten en Michelle Emmen.

Projectnummer:

1085.

Datum:

1 juni 2017.

Uitgave:

Alliantie Genderdiversiteit 2017.

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Dit rapport is mede tot stand gekomen met subsidie van het ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschappen.

G&N
DE
R

Het is geschreven in het kader van het samenwerkingsproject 'Alliantie Genderdiversiteit' met Atria, COC Nederland, Doetank Peer, Emancipator, Movisie, Nederlands Jeugdinstituut, NNID, School & Veiligheid, Transgender Netwerk Nederland, Rutgers en Universiteit van Amsterdam.

Inhoud

1	Inleiding	4
2	Onderzoeksopzet	5
2.1	Gender en binairiteit	5
2.2	Onderzoeksvraag	6
2.3	Literatuuronderzoek	6
2.4	Opbouw rapport	7
3	De impact van gendernormen op verschillende 'categorieën'	9
3.1	Onderzoek naar vrouwen	9
3.1.1	Arbeid	9
3.1.2	Seksualiteit	11
3.1.3	Seksueel geweld	12
3.1.4	Welzijn	12
3.2	Onderzoek naar mannen	13
3.2.1	Sociaal domein	13
3.2.2	Arbeid	14
3.2.3	Seksualiteit	15
3.2.4	Welzijn	16
3.3	LHBT-specifiek onderzoek	17
3.3.1	Sociaal domein	17
3.3.2	Arbeid	17
3.3.3	Seksualiteit	17
3.3.4	Welzijn	18
3.3.5	Gender	19
3.4	Onderzoek naar gender non-conforme personen	20
3.4.1	Sociale domein	20
4	Samenvatting	22
5	Conclusies	23
6	Literatuur	24

1 Inleiding

Gendernormen zijn sociale normen over hoe mannen, vrouwen, jongens en meisjes zich zouden moeten gedragen. Veel mensen zien deze normen als vanzelfsprekend en staan er weinig bij stil. Maar strikte gendernormen kunnen maatschappelijke problemen veroorzaken, daar aan bij dragen of ze in stand houden. Bijvoorbeeld: pesten en geweld tegen 'mannelijke' meisjes en 'vrouwelijke' jongens, een dubbele moraal die seksueel grensoverschrijdend gedrag in de hand werkt, ongelijke verdeling van arbeid en zorg en homo-, bi- en transfobie.

De Alliantie Genderdiversiteit wil verandering brengen in gendernormen door samenwerking in agenderen, onderzoek en inzet op transformatie. De alliantie streeft naar een samenleving met meer flexibiliteit en diversiteit in gender. De hoofddoelstelling is het beïnvloeden van de huidige rigide gendernormen en het creëren van meer ruimte, meer flexibiliteit en diversiteit in gender. Op deze manier wil de Alliantie een belangrijke bijdrage leveren aan zowel de vrouwen- én mannenemancipatie, als de emancipatie van lesbische vrouwen, homomannen, biseksuelen, transgenders en intersekse (LHBTI) in Nederland. Hiermee verbindt de alliantie deze terreinen aan elkaar. De Alliantie Genderdiversiteit bestaat uit 11 organisaties.

In 2017 ontwikkelt de Alliantie Genderdiversiteit de Theory of Change. Deze 'verandertheorie' is een uitgebreide beschrijving van hoe en waarom een gewenste verandering in een bepaalde context wordt verwacht. Onze Theory of Change toont dus het hoe en waarom van het veranderen van gendernormen, gericht op:

- Het versterken van flexibiliteit en diversiteit in gender.
- Het afzwakken van gendernormen die gender vernauwen tot genderstereotypen.
- Het rigide toepassen van deze gendernormen.

Dit rapport is een van de vier rapporten die als basis dienen voor deze Theory of Change:

1. Literatuurstudie.
2. Actieonderzoek.
3. Werkzame elementen van interventies.
4. Leren van internationale interventies.

Dit is de literatuurstudie van de Alliantie Genderdiversiteit.

2 Onderzoeksopzet

2.1 Gender en binairiteit

Gender betekent iets anders dan *seks*. *Gender* is namelijk een sociaal en cultureel construct gebaseerd op verschillen tussen die seksen, zo stellen gendertheoretici (e.g. Butler, Rubin, Halperin). Toch worden de termen in het sociale verkeer veel door elkaar gebruikt. Op basis van biologische verschillen wordt men doorgaans ingedeeld in man of vrouw (Butler, 2014), hetgeen leidt tot 'bijbehorende' *mannelijkheid* of *vrouwelijkheid* (Butler 2014).

Deze binairiteit in genderrollen gaat uit van een 'natuurlijk' verschil, terwijl gender eigenlijk refereert aan gedeelde overtuigingen over hoe vrouwen, mannen, meisjes en jongens zich moeten gedragen in verschillende contexten en gedurende verschillende levensfasen (Edström et al. 2015). Butler (2014) introduceert hierbij de '*the social act of gender*' of wel het aangeleerde mannelijke of vrouwelijke gedag. Eenvoudig gezegd zijn normen collectieve bepalingen voor sociaal acceptabel gedrag. Gendernormen zijn informeler en meer impliciet dan formele regels, en diep verankerd in onze identiteiten en ervaringen van onszelf (Eerdewijk et al. 2017). We kunnen dus stellen dat het over ongeschreven, normatieve regels gaat. Deze gendernormen en rollen kunnen naar van alles verwijzen; waarden, attitudes, voorkeuren, gebruiken, aannames, ideologie, tradities en taal.

De heersende gendernormen zijn aanwezig in alle facetten van het sociale leven; binnen organisaties, de staat, de markt, het bedrijfsleven, religie en in families of gemeenschappen (Pearse & Connell, 2016). Oftewel; gendernormen zijn ingebed, en worden versterkt en bevestigd in discours en in de institutioneel alledaagse praktijk (e.g. mediarepresentatie (Siebler, 2010)). Het 'doen' van onze gender zou dan ook als vanzelf gaan (Butler, 2014). Volgens Brannon (2005) ontwikkelen we stereotypische oordelen over vrouwelijk- en mannelijkheid op zeer jonge leeftijd en zitten om die reden volledig ingebed in ons onderbewustzijn.

Al dan niet onbedoeld delen we mensen ook in deze categorieën in (Brannon, 2005). Veelal schikken mannen zich tot mannelijke stereotyperingen (bijvoorbeeld macho, dominant, voetbal) en vrouwen tot vrouwelijke (bijvoorbeeld zachttaardig, passief, make-up, shoppen). Dit noemt men genderconform gedrag. Iemand die zich volledig genderconform identificeert en daarnaar handelt wordt ook wel cis-gender¹ genoemd (Kuyper, 2016). Daartegenover vinden we de term gender-non-conform. Zoals de naam zegt staat dit voor exact het omgekeerde; diegenen die zich niet schikken naar de sociale verwachtingen zoals toegeschreven aan de seks, ofwel counter-stereotiep.

Verschillende literatuur stelt dat onze moderne tijd, met name jonge generaties, steeds meer ruimte biedt voor een breed scala aan genderdiversiteit (Beemyn, 2011; Green & Maurer, 2017; Halperin, 2008), maar ondanks deze emancipatie blijven gender-non-conforme personen een minderheid. Een minderheid die gebukt gaat onder heersende gendernormen (of kan gaan) (Toomey et al., 2010). Maar dit geldt niet exclusief voor deze groep, ook cis-genders kunnen hier last van hebben. Het onderzoek *Beat the Macho* beschrijft de ervaren druk onder jongens als het gaat om stereotypische mannelijkheid (Cense & Oostrik, 2015). Daartegenover beleven veel meisjes ook druk door bijvoorbeeld opgelegde schoonheidsidealen: een vrouw zou mooi, sexy en gewillig moeten zijn (Felten, Janssens & Brants, 2009). Het binaire genderdenken zou om deze redenen te rigide zijn, limiterend werken en weinig ruimte laten voor diversiteit.

¹ Cis, Latijn voor 'aan dezelfde kant' (Aultman 2014), je identificeert je met de biologisch toegewezen seks, je genderidentiteit en -expressie corresponderen met deze seks en wat daarbij sociaal van je verwacht wordt.

2.2 Onderzoeksvraag

In dit onderzoek van de Alliantie Genderdiversiteit staat genderdiversiteit centraal. De Alliantie Genderdiversiteit moet enerzijds [1] de situatie voor gender-non-conforme mensen verbeteren en anderzijds [2] (indirecte) gevolgen van heersende gendernormen, genderongelijkheid en inherente binariteit verminderen, zo ook voor cis-genders. Dit rapport is onderdeel van het volledige onderzoek van de Alliantie Genderdiversiteit en geeft een review van de belangrijkste, recente zowel nationale als internationale literatuur over deze onderwerpen.

De onderzoeksvraag voor dit literatuuronderzoek luidt:

Op welke gebieden ervaren mensen (vrouwen, mannen en gender-non-conform/fluide en/of non-binaire mensen) negatieve gevolgen door heersende gendernormen?

2.3 Literatuuronderzoek

In de eerste twee kwartalen van 2017 verrichtten Rutgers en Movisie deze literatuursearch voor de Alliantie Genderdiversiteit. Dit rapport neemt wetenschappelijke publicaties mee die niet ouder zijn dan 10 jaar en betrekking hebben op de westerse wereld. Hoewel bijvoorbeeld Noord-Amerikaans onderzoek niet altijd één op één is te vergelijken met de Europese, of specifiek, de Nederlandse context, want gendernormen verschillen per culturele en sociale context, zijn er toch zeer relevante onderzoeken die wij in dit onderzoek niet willen uitsluiten. Om die reden is ervoor gekozen deze titels op te nemen in dit rapport (zie Fig. 1. Zoektermen Literatuursearch). Ondanks onderlinge verschillen in context, zullen er naar alle waarschijnlijkheid meer parallellen getrokken kunnen worden dan met die van de Latijns-Amerikaanse, Afrikaanse of Aziatische context.

Voor dit rapport is gezocht binnen het e-portal EBSCO, waarin verschillende (wetenschappelijke) databanken gebundeld zijn, zoals WorldCat, IHLIA, PubMed. Aanvullend is gebruik gemaakt van zoekmachines *GOOGLE scholar* en *Web of Science*. Als startpunt voor de literatuurstudie is op een aantal hoofdzoektermen gezocht, namelijk: sekse, gender, mannelijkheid (masculinity) en vrouwelijkheid (femininity). Deze hoofdzoektermen zijn gegroepeerd onder grotere thema's, zowel in het Nederlands als in het Engels. Om de zoekresultaten verder te verfijnen zijn hoofdzoektermen en thema's gecombineerd met de termen norm, normative, genderconform en gender-non-conformiteit. Daarbij is wederom op specifieke thema's gezocht zoals hieronder weergegeven:

Figuur 1 - Zoektermen Literatuur Search

Zoektermen: Sekse, gender, mannelijkheid (masculinity), vrouwelijkheid (femininity), norm, normative, gender conform en gender-non-conformiteit.

Thema's:

In het Nederlands:

- Welzijn
- Geweld
- Psychische problemen
- Zorg, hulp, hulpzoekgedrag
- Arbeid, (seks specifiek) werk
- Onderwijs
- Seksualiteit
- Dubbele moraal
- LHBT

In het Engels:

- Well being
- Genderbased violence
- Genderbased bullying
- Minority (stress)
- Gender nonconformity
- Transgenderism
- LHBTQ
- Genderdiversity
- Psychological problems
- Care, help, health seeking behaviour
- Work, (sex typical) jobs
- Education
- Sexuality
- Double standards

De (combinatie van) zoektermen zijn toegepast in alle velden (titel, abstract, key words en volledige tekst). Deze zoektermen leverden een scala aan artikelen op. Artikelen werden alleen geselecteerd indien zij volledig geschreven zijn in het Nederlands of Engels. Verdere selectie heeft plaatsgevonden op relevantie, op basis van titel en abstract. De literatuurlijsten van geselecteerde artikelen zijn ook nader bekeken, relevante artikelen hieruit zijn ook geselecteerd. Uiteindelijk is dit rapport gebaseerd op ruim 120 publicaties.

2.4 Opbouw rapport

Dit rapport geeft een overzicht van de gevonden literatuur, uitgesplitst naar effecten en verstreckende gevolgen van gendernormen voor alle mensen die daar last van hebben. Dit kunnen mensen zijn die zich als vrouw, man, cis-gender, gender-non-conform of transgender identificeren of als beide, of juist als geen van beide seksen identificeren. Dit is uitgezet per thema, te weten: sociaal domein, arbeid, seksualiteit, welzijn.

Gender is een zeer complex concept met binnen de 'hokjes' van man en vrouw weer veel diversiteit. De term vrouw/man bijvoorbeeld kan zich op verschillende manier manifesteren, onder meer; fysiek dan wel presentatie, identiteit(sgevoel), genderrol. Ondanks dat gender dus moeilijk te vatten valt in hokjes, vertrekken we toch bewust vanuit de categorieën vrouw en man, om een zo duidelijk mogelijk

beeld te schetsen, en zullen deze daarna toespitsen naar gender- en seksuele identiteit², dus ook naar gender-non-conforme personen.

Om de diversiteit zo duidelijk mogelijk te maken is er een apart hoofdstuk 'LHBT-specifiek onderzoek' in dit rapport opgenomen. Over de laatste jaren is de 'LHBT'-terminologie uitgebreid, met bijvoorbeeld de Q en I³. Ondanks dat we deze deelidentiteiten erkennen, beschrijven wij dit rapport op beleidsmatig niveau en dus zullen wij ons beperken tot LHBT. Bovendien worden LHB (seksuele identiteit) en T (gender identiteit) 'uit elkaar getrokken'. Vaak wordt deze groep samen genomen en zodanig bestudeerd, maar omdat de verschillende minderheidsgroepen ieder op hun eigen manier kwetsbaar zijn, heeft dit soms een aparte uitleg per 'categorie'.

² Ondanks dat gender (identiteit en expressie), sekse en seksuele voorkeur verschillende onderwerpen zijn, lopen deze wel 'door' elkaar en hebben enigszins met elkaar te maken (APA 2011). Omdat de concepten aan elkaar gerelateerd zijn en soms overlappen is het onontkoombaar deze concepten niet strikt gescheiden te behandelen. Dit betekent dat in dit rapport bijv. seksuele voorkeur 'homoseksualiteit' wel in verband wordt gebracht met gender-non-conformiteit.

³ Q staat voor queer en I voor intersekse conditie. 'LHBT' in dit rapport kan dus ook gelezen worden als LHBTQI+ om zo alle seksuele en gender-minderheden te vertegenwoordigen.

3 De impact van gendernormen op verschillende 'categorieën'

3.1 Onderzoek naar vrouwen

3.1.1 Arbeid

Vrouwen met kinderen willen meer werken

Vanuit traditionele gendernormen is de rol van de vrouw het verzorgen van het gezin. De verdeling van arbeid en zorg dient zich ook aan wanneer er kinderen op komst zijn (Korvorst & Traag, 2010). Uit de *Emancipatiemonitor 2016* (Portegijs & Van den Brakel, 2016) blijkt dat ruim 1 op de 3 vrouwen minder uur per week gaat werken wanneer zij moeder wordt. Zowel huishoudelijke als zorgtaken voor de kinderen blijken de voornaamste redenen voor de verandering in arbeidsdeelname bij de vrouw (Mol, 2008). De arbeidsduur voor vrouwen neemt tussen de 30 en 35 jaar af, waarna deze nauwelijks meer toeneemt, ook als de kinderen ouder zijn (Portegijs & Van den Brakel, 2016).

De meeste mannen gaan na de geboorte van hun eerste kind niet minder werken of stoppen met werken. Zij doen dit pas vanaf 60 jaar. Wanneer werkende moeders gevraagd wordt of zij tevreden zijn met het aantal uur dat zij per week werken, is dit bij 1 op de 5 vrouwen niet het geval. Volgens de *Emancipatiemonitor 2016* willen moeders, met of zonder partner, graag meer werken dan zij nu doen. Deze behoefte is nog sterker naarmate de kinderen ouder zijn. Verschillende factoren maken (betaald) werk belangrijk voor vrouwen. Zij worden op de volgende punten belemmerd als zij voor kinderen moeten zorgen:

- **Economische zelfstandigheid.** Dat (ook) de vrouw werkt zou haar onafhankelijk(er) maken om verschillende redenen: het verkleint het risico op armoede na een scheiding; twee inkomens maken het gezin minder kwetsbaar en de financiële positie van de vrouw zou minder risico lopen wanneer haar partner werkloos of arbeidsongeschikt raakt of komt te overlijden (Portegijs & Van den Brakel, 2016). Het is dus om verschillende redenen belangrijk dat de vrouw werkt (blijft werken), ook wanneer zij een relatie en/of kinderen heeft.
- **Sociale participatie.** In de *Emancipatiemonitor* geven vrouwen aan dat betaald werk belangrijk is voor hun eigen ontplooiing, vanwege contacten met anderen en als bijdrage aan de maatschappij.
- **Arbeidsperspectief.** Ook stelt de *Emancipatiemonitor* dat zo'n 47% van de vrouwen slechtere arbeidsmarktkansen verwacht na de geboorte van een kind tegenover zo'n 16% van de mannen.
- **Welzijn.** Uit een studie onder Europese vrouwen blijkt dat het welzijn van vrouwen wordt vergroot wanneer zij meer uren betaald werk verrichten en minder 'huishouduren' (Boye, 2009). Daarentegen rapporteren mannen geen verandering in welzijn door het aantal uur betaald werk versus werk in het huishouden (Boye, 2009).
- **Re-integratie arbeidsmarkt.** Ook kan het zijn dat wanneer de vrouw deeltijd werkt na de geboorte van een kind en weer meer wil werken op het moment dat het kind ouder is, zij tot een (relatief) oud leeftijdscohort behoort en daarvan last heeft op de arbeidsmarkt (Mol, 2008), ofwel de vrouw ondervindt leeftijdsdiscriminatie.
- **Vrouwen met een migratie-achtergrond.** Bekijken we specifiek het arbeidspatroon van niet-westerse migrantenvrouwen na de geboorte van een kind, dan is de deelname op de arbeidsmarkt lager ten op zichte van westerse vrouwen (Das, 2006). Het onderzoek van Das (2006) kijkt vier groepen moeders: [1] Marokkanen, [2] Turken, [3] Surinamers, [4] Antilianen. Exact in deze volgorde vindt de meeste afname van arbeidsdeelname plaats bij de geboorte van een kind. Hierbij zien we wel verschil tussen de eerste generatie en de tweede generatie migranten-moeders (Das, 2006). Dit zou volgens Das (2006) komen door traditionele denkpatronen, zoals de traditionele rol van de vrouw binnen het gezin en de werkende echtgenoot, komen voor de eerste generatie en emancipatie voor de tweede (en latere) generatie(s). Ook geldt voor Turkse en Marokkaanse vrouwen dat zij, ten op zichte van andere groepen, een lager inkomen hebben. Ook al zouden zij meer willen werken, betekent dit dat ze door de hoge kosten voor kinderopvang niet meer kunnen werken.
- **'Nieuwe groep' niet-westerse vrouwen.** Ook neemt Das (2006) nieuwe groepen migranten mee: vrouwen uit Iran, Irak, Somalië, Afghanistan en (voormalig) Joegoslavië. Ook voor deze groepen

spelen sociaal-culturele factoren mee in de daling van arbeidsdeelname na de geboorte van kinderen. Daarbij ziet Das (2006) wel verschillen tussen de groepen onderling. Zo is de groep uit (voormalig) Joegoslavië en Iran over het algemeen beter opgeleid en meer geëmancipeerd, hetgeen de arbeidsparticipatie (ook van moeders) ten goede zou komen.

Vrouwen in topfuncties

Voor alle bedrijfstakken geldt dat er minder vrouwen dan mannen op het hoogste beroepsniveau functioneren. Ook in bedrijfstakken waar traditioneel gezien relatief veel vrouwen werken, zoals in de zorg, vervullen mannen vaak de topfuncties. Wanneer alle bedrijfstakken samen worden genomen, is in totaal 25% van de managers vrouw. Er zijn aanwijzingen dat doorstromen naar de top vanuit de bedrijfscultuur wordt belemmerd (Ellemers, 2014; Emancipatiemonitor, 2016).

Stereotypering wordt door vrouwen geïdentificeerd als belangrijkste barrière om hogerop te komen (Jonsen, Maznevski & Schneider, 2010). Zo zou een vrouw niet assertief genoeg zijn en geen leidende rol kunnen aannemen. Als ze dat wel zou doen, wordt ze automatisch gezien als 'koud' en zou zij vrouwelijke zachtaardigheid en warmte missen (Amanatullah, 2013).

Daarnaast is er ook de '*stereotype threat*', waarbij vrouwen die hogerop komen de vrees hebben dat zij door anderen negatief worden beoordeeld omdat zij niet binnen de standaard stereotypering passen van, in dit geval, een leidinggevende functie (Amanatullah & Morris, 2010). Een gevolg hiervan kan zijn dat vrouwen zich zodanig gaan gedragen dat het standaard stereotype wordt bevestigd.

Voor vrouwen in managementfuncties kan dit leiden tot het geïnternaliseerde idee dat vrouwen zichzelf als minder capabel zien (Jonsen et al., 2010). Dit kan vervolgens weer resulteren in het feit dat zij zichzelf niet identificeren met potentiële leidinggevende posities, die traditioneel beschouwd worden als 'mannelijk terrein', en dat kan dus hun motivatie en ambities ondermijnen.

Ook tijdens werving en selectie worden vrouwen belemmerd om door te stromen naar hogere functies. Kandidaten worden vaak geselecteerd door mannen en deze hebben de neiging om andere mannen te selecteren (Ellemers, 2014). Volgens Ghorashi & Sabelis (2013) laat deze bevoorrechte houding (vaak van witte mannen) weinig ruimte voor vrouwen en etnische minderheden, en dus ook voor vrouwen met een niet-westerse achtergrond. Deze groep wordt binnen het bedrijfsleven en het management als *space invaders* gezien, oftewel indringers (Ghorashi & Sabelis, 2013, p.78), hetgeen de carrière en ontwikkeling (smogelijkheden) van vrouwen behoorlijk in de weg kan zitten. Tot slot, is ook aangetoond dat mannen vaak (onbewust) de carrière van vrouwen hinderen door structurele factoren zoals onofficiële informatiestroom (Kantola, 2008).

Als vrouwen eenmaal in topfuncties werken, hebben zij te maken met sociale sancties voor het overtreden van de verwachtingen van vrouwelijkheid (Amanatullah & Tinsley, 2013). Een voorbeeld van een dergelijke sociale sanctie is dat de vrouw met status anders behandeld wordt of dat zij minder aardig wordt gevonden. Vrouwen in topfuncties worden negatief beoordeeld door zowel mannen als vrouwen (Jonsen et al., 2010).

Als vrouwen zich aan traditionele 'vrouwelijke' kenmerken (zoals luisterend, zacht, sociaal) houden, worden zij gezien als te aardig en daardoor niet in staat om te leiden (Billing, 2011). Als zij meer 'mannelijke' kenmerken aannemen, worden zij weer beoordeeld als te streng. Hierdoor moeten vrouwen die leidinggevende posities willen bereiken een afweging maken tussen aardig gevonden worden versus gerespecteerd. Naast sociale sancties, ondervinden vrouwen ook andere belemmeringen zoals financiële 'straffen', denk bijvoorbeeld aan het klassieke voorbeeld dat de man voor dezelfde functie een hoger salaris ontvangt dan de vrouw (Amanatullah & Tinsley, 2013).

Minder loon voor vrouwen

Vrouwen verdienen per uur gemiddeld 17% minder dan mannen die op hetzelfde niveau werkzaam zijn, ook wanneer zij evenveel uren werken en evenveel ervaring hebben (Portegijs & Van den Brakel, 2016). Daarnaast zijn vrouwen oververtegenwoordigd in lagere inkomens (minder dan 30.000 euro) en hebben mannen vaker topinkomens (boven de 100.000 euro) (Emancipatiemonitor, 2016). Een belangrijke oorzaak voor deze ongelijkheid is de segregatie op de arbeidsmarkt (Dankmeyer & Tijdens, 2012). Er zijn nog altijd traditionele mannensectoren en mannenberoepen waarbinnen weinig vrouwen actief zijn en vice versa. Een andere factor voor de inkomensverschillen is dat vrouwen vaker in deeltijd werken. Dit zou onder meer consequenties hebben voor hun carrièreperspectief (Portegijs, 2016).

Komt het aan op een onderhandelings situatie dan zouden vrouwen minder vaak onderhandelen over loonsverhoging (Emancipatiemonitor, 2016). Vrouwen die assertief zijn en wel onderhandelen over hun loon hebben te maken met sociale sancties, zoals in de vorige paragraaf uitgelicht. Hierdoor kunnen vrouwelijke onderhandelaars ervoor kiezen om af te zien van deze onderhandeling omwille van het voorkomen van sociale sancties (Amanatullah & Morris, 2010; Amanatullah, 2013). Echter, wanneer vrouwen bereid zijn om deze sociale 'straf' te accepteren, hebben zij meer financiële mogelijkheden.

3.1.2 Seksualiteit

Meisjes (vrouwen), media & Seksualiteit

Volgens Nederlands onderzoek naar media en seksualiteit onder jongeren kunnen de media invloed hebben op seksueel gedrag. Er wordt dan gesproken over de 'seksualiserende' rol van media (Nikken, 2007). Nikken (2007) vond, met name in relatie tot internetcontent en videoclipps met seksuele lading, dat meisjes hierdoor liberalere opvattingen ontwikkelen ten opzichte van seksueel gedrag. Daarnaast stelt het onderzoek van de Amerikaanse APA Taskforce (2007) dat representaties van de vrouw binnen media nadrukkelijk ligt op uiterlijk en schoonheid. Dit zou 'zelfobjectivering', bij met name meisjes, tot gevolg kunnen hebben, hetgeen negatief kan uitwerken op hun psychosociale welzijn. Een voorbeeld hiervan zijn tijdschriften voor tienermeisjes, waarin bijvoorbeeld seksueel verlangen bij meisjes onder de aandacht gebracht wordt (Joshi & Valkenburg, 2011). Echter, wanneer er in tienertijdschriften negatieve aspecten van seksualiteit worden benoemd zoals seksueel overdraagbare aandoeningen, lijken meisjes zich hier veel meer van aan te trekken dan jongens (Joshi & Valkenburg, 2011). Dit verschil tussen jongens en meisjes past binnen het heteroseksuele (seksueel) 'script', waarbij van vrouwen onder andere wordt verwacht dat zij zich beperken tot een vaste relatie, wat niet het geval is voor mannen.

Zoals in de inleiding besproken spreekt Butler over *'the social act of gender'*, ofwel het 'doen' van je gender. We zouden ons dagelijks en collectief houden aan dit script middels symbolisch en metaforisch handelen, hetgeen een allerhande gelaagde betekenis heeft (Butler, 2014). Een ieder zou een 'karakter spelen', welke grofweg wordt ingedeeld in man of vrouw. Dit script wordt vertegenwoordigd alsmede in stand gehouden door institutionele outlets als (populaire) media (Siebler, 2010). Van vrouwen wordt verwacht zich 'keurig' te gedragen en zich dus aan het vrouwelijke script te houden. Denk bijvoorbeeld aan rappende stoere *players* die de vrouwen *'bitches'* noemen en worden weggezet als lustobjecten (Van Duin, 2015).

Dit gezegd hebbende kunnen de media volgens Nikken (2007) niet louter als boosdoener worden gezien. Seksuele beleving en seksueel gedrag houden zeker verband met achtergrondkenmerken – iemands culturele, sociale, etnische achtergrond, iemands opleidingsniveau, peers, ouders, opvoeding en leeftijd – zo stellen meerdere studies (Van Acker et al., 2012; De Graaf, 2012; Nikken, 2007). De Graaf. (2012) onderschrijven ook dat met name leeftijd, maar ook relatie- of partnerstatus belangrijk zijn bij de seksuele beleving.

Seksuele beleving

Uit onderzoek naar seksuele beleving onder Nederlandse jongeren en volwassenen, blijkt het merendeel seksueel actief en hun seksleven als prettig te ervaren (De Graaf, 2012). Voor het onderzoeken van deze 'seksuele beleving' werd onder meer gefocust op *seksueel plezier* en *satisfactie* (De Graaf, 2012). Wel beleven mannen seks vaker positief dan vrouwen (De Graaf, 2012; Leusink, 2012). Ontevredenheid over het uiterlijk kan de vrouw haar seksueel genot in de weg zitten. Ook zouden vrouwen, tegenover mannen, iets vaker minder zelfverzekerd zijn, zo stelt De Graaf (2012).

Studies van De Graaf (2012) en Leusink (2012) stellen dat de verbetering van seksueel plezier voor vrouwen meer onder de aandacht moet komen. Een goed voorbeeld hiervan is het Noord-Amerikaanse project *OMGyes*, uitgevoerd door Indiana University en het Kinsey Institute. Zij hebben een kwalitatieve studie gedaan naar vrouwen en seksueel genot met als doel dit onderwerp met betrekking tot vrouwen uit de taboesfeer te halen, alsmede empirische bevindingen en kennis te delen (Herbenick & Dodge, 2017).

Dubbele seksuele moraal

Een Noord-Amerikaanse meta-analyse met wetenschappelijke studies uit 2001 tot 2010 laat zien dat een seksuele dubbele standaard nog steeds aanwezig is, maar dat het fenomeen in de loop der jaren wel iets is veranderd (Bordini & Sperb, 2013). Met een dubbele moraal bedoelen we dat vrouwen negatief en mannen positief worden beoordeeld voor vergelijkbaar seksueel gedrag. Seksueel actieve mannen met meerdere vrouwen worden beschouwd als stoer, terwijl seksueel actieve vrouwen met meerdere mannen gezien worden als slet of hoer (onder meer Vanwesenbeeck, 2011). In kwalitatief onderzoek onder Nederlandse scholieren werd een dubbele moraal ten aanzien van seksualiteit waargenomen onder jongeren van verschillende etniciteit (Felten et al., 2009; Graaf et al. 2009). Seks voor het huwelijk en geslachtsgemeenschap zonder een vaste relatie wordt steeds meer geaccepteerd onder zowel mannen als vrouwen. Toch geldt voor meisjes met een Christelijke of Islamitische achtergrond dat zij minder ervaring met seks hebben dan niet (of minder) religieuze meisjes (Acker et al., 2012). Bovendien kan religie een behoorlijke invloed hebben op de beleving van seksualiteit. Voor zowel de groep Christelijke als Islamitische meisjes vonden Acker et al. (2012) dat zij minder positieve opvattingen hebben over seks buiten het huwelijk of buiten een vaste liefdesrelatie, tegenover minder of niet gelovige jongeren.

Bij sommige families kan daarnaast de zedelijke familie-eer van belang zijn; in dat geval is de maagdelijkheid van meisjes cruciaal voor de goede naam van de familie, terwijl voor jongens seksuele ervaring met meisjes voor het huwelijk geen probleem is (Brennikmeijer et al. 2009; Felten, 2011; Yerden, 2010). Meisjes krijgen in die situatie weinig bewegingsvrijheid: ze mogen bijvoorbeeld vaak niet zonder broer 's avonds over straat en een relatie voor het huwelijk is verboden. Veel meisjes vinden maagdelijkheid zelf belangrijk vanuit hun religie (Brennikmeijer et al. 2009), maar willen wel omgaan met jongens én meer bewegingsvrijheid. Meisjes ondernemen daarom stiekem activiteiten buiten de deur, zien jongens in het geheim of hebben geheime relaties, vaak in samenwerking met een klasgenoot, vriendin, zus of nichtje die hen een alibi geven (Salverda, 2010). Echter, wanneer geroddeld wordt in de omgeving van de familie, dat een meisje geen maagd meer is, kan dit in sommige situaties betekenen dat de familie de eer probeert te herstellen bijvoorbeeld door een meisje uit te huwelijken of geweld te plegen (Brennikmeijer et al. 2009).

3.1.3 Seksueel geweld

Vrouwen vaker slachtoffer van seksueel overschrijdend gedrag en -geweld

Seksuele geweldsdelicten waarbij vrouwen het slachtoffer zijn, komen significant vaker voor dan delicten waarbij mannen het slachtoffer zijn (respectievelijk 0,16% tegenover 0,03%) (Portegijs & Van den Brakel, 2016). Uit de monitor Seksuele Gezondheid van Rutgers (2012) komt dat 14% van de Nederlandse vrouwen ooit seks tegen haar wil heeft gehad. Eerder onderzoek (Rutgers, 2009) waarbij expliciet naar verkrachting is gevraagd, wijst uit dat 12% dit ooit heeft meegemaakt. Volgens een ander rapport van Rutgers (De Haas, 2012), een kwantitatieve studie onder 8000 Nederlandse vrouwen en mannen in de leeftijd 15 tot 71 jaar, is de dader bij de meeste gevallen een bekende van het slachtoffer. Uit dit rapport blijkt dat 30% van de vrouwen te maken heeft gehad met seksueel geweld ten overstaan van 13% van de mannen.

Ook zijn vrouwen vaker dan mannen slachtoffer van grensoverschrijdend gedrag op het werk (Portegijs & Van den Brakel, 2016). Binnen de werkomgeving komen de volgende vormen van seksueel overschrijdend gedrag voor: ongewenste seksuele aandacht en/of intimidatie, seksisme en lichamelijk geweld (Hooftman et al., 2016). Maatschappelijke opvattingen over de omgang tussen seksen spelen hierbij een cruciale rol (bijvoorbeeld dat vrouwen inferieur zijn aan mannen). Volgens de Emancipatiemonitor (Portegijs & Van den Brakel, 2016) zijn beide seksen in de loop der jaren geëmancipeerder gaan denken over seksuele omgang en geweld. Nederlandse mannen denken nog iets meer vrouwonvriendelijk dan Nederlandse vrouwen.

3.1.4 Welzijn

Genotsmiddelengebruik onder vrouwen

Genotsmiddelengebruik, zoals alcohol, wordt traditioneel als mannelijk gedrag beschouwd (Bolle, 2016; Visser & McDonnell, 2012). Hevig drinken onder vrouwen wordt dan ook gezien als 'onnatuurlijk' vrouwelijk gedrag. Waar er voor mannen weinig grenzen zijn wanneer zij alcohol

drinken, is het voor vrouwen gewenst om gecontroleerd te drinken en dronkenschap te voorkomen (Visser & McDonnell, 2012).

Zowel Scandinavisch (Simonen 2014) als recent Noord-Amerikaans (Brady et al., 2016) onderzoek hebben aangetoond dat vrouwen steeds vaker ook risico's nemen, en vrijwel in dezelfde mate als mannen genotsmiddelen nuttigen. Vrouwen die evenveel genotsmiddelen nuttigen als mannen hebben een grotere risico op gezondheidsproblemen in de toekomst (Brady et al., 2016).

(Gender)Marketing speelt gericht in op deze verschuiving en richt zich bij promotie of reclame niet louter meer op de man, maar ook specifiek op transgenders (mannen/vrouwen) en vrouwen, stelt Bolle (2016). Denk bijvoorbeeld aan vrouwen die bier drinken. In sommige kringen kijkt niemand daar (meer) gek van op, terwijl dit in andere *not done* is. Voor dit laatste geldt dat het algemene beeld is dat het niet zou 'passen' bij de genderidentiteit van de vrouw (Visser & McDonnell, 2012). Vrouwen die druk voelen om zich aan gendernormen te houden, kunnen angst/stress krijgen wanneer zij zich niet conformeren (Brady et al., 2016). Het gebruiken van genotsmiddelen kan hierin een vorm van coping zijn om met deze emoties om te gaan. Daarnaast kunnen deze vrouwen vanuit hun omgeving moeilijkheden ervaren wanneer zij zich minder vrouwelijk gedragen. Toch stellen Lyons & Willott (2008) dat hevig alcoholgebruik onder vrouwen door vrouwen zelf wordt geassocieerd met 'empowerment', genot zoeken en onafhankelijkheid.

Lichaamsontevredenheid onder jonge vrouwen

Meisjes zijn dun, jongens gespierd: deze normatieve lichaamsidealen worden gecommuniceerd via massamedia en vaak versterkt door collega's en familie (Bair, 2014; Glauert et al., 2009; Stronge, 2015). De discrepantie tussen het ideale lichaam – waar (veel) vrouwen naar streven – en hun werkelijke lichaam kan zorgen voor emotionele en fysieke stress (Biar et al., 2014). Daarnaast kan deze lichaamsontevredenheid zorgen voor houdingen en gedragingen die de gezondheid en de kwaliteit van leven van vrouwen verminderen, zoals eetstoornissen, lager zelfvertrouwen en depressie (Glauert et al., 2009). Uit onderzoek onder Kaukasische jonge vrouwen (16 tot 31 jaar) blijkt dat de perceptie van dat wat als normaal of als een ideaal vrouwelijk lichaam wordt beschouwd, kan veranderen (Glauert et al., 2009). Vrouwen die via afbeeldingen blootgesteld werden aan dunne lichamen, beschouwden dunnere lichamen als normaal en hun wenselijke ideale lichaam werd hierdoor ook dunner. Het omgekeerde was ook het geval, wanneer vrouwen werden blootgesteld aan lichamen die minder of niet dun waren. Deze bevindingen zijn in lijn met de bevindingen van Mills (2012) en Owen (2013). Ook komt uit kwalitatief onderzoek onder Nederlandse jongeren naar voren dat er verschillen zijn naar culturele afkomst in de beleving van schoonheidsnormen: zo vinden met name 'witte' meisjes zichzelf snel te dik, terwijl meisjes van Surinaamse afkomst aangeven dat ronde vormen juist mooi kunnen worden gevonden (Felten et al., 2009).

3.2 Onderzoek naar mannen

3.2.1 Sociaal domein

Geaccepteerd worden door andere jongens belangrijk

Jongens worden door hun omgeving, al van jongs af aan, geleerd wat bij 'echte mannen' hoort en wat niet (Brannon, 2005). Echter, jongens voelen zich niet altijd comfortabel bij gedragingen van andere jongens uit hun omgeving (Berkowitz, 2011). De angst om niet geaccepteerd te worden, zorgt ervoor dat veel jongens zich binnen een bepaalde 'mannenbox' blijven gedragen.

Naast persoonlijk discomfort, kan het ook zijn dat jongens daarom bepaald gedrag vertonen waar zij niet (helemaal) achterstaan: meer alcohol drinken (dan ze normaal zouden doen), meer seks hebben, het slachtoffer van aanranding beschuldigen ('heeft er vast om gevraagd'), praten en handelen in seksistische of homofobe termen en toekijken wanneer andere mannen vrouwen fysiek of verbaal vernederen (Berkowitz, 2011). Deze gedragingen worden onder andere gevoed door misvattingen over het gedrag van andere jongens. De opvatting hoeveel anderen drinken heeft het meest invloed op hoeveel men zelf drinkt (Iwamoto & Smiler, 2013). Dit heeft te maken met *peer pressure*, ofwel groepsdruk.

Verschillende studies rapporteren dat mannelijke studenten overschatten wat acceptabel seksueel gedrag is, dat zij zelf en andere mannen hebben jegens vrouwen (Thompson & Cracco, 2008; Warkentin & Gidycz, 2007). Zo vinden de studenten in deze onderzoeken seksueel agressieve

strategieën bij het benaderen van vrouwen acceptabel (Thompson & Cracco, 2008; Warkentin & Gidycz, 2007).

Soortgelijke bevindingen zijn gerapporteerd met betrekking tot aanranding: mannen hebben een grotere bereidheid tot verkrachting wanneer zij het idee hebben dat andere mannen dit ook doen (Chapleau & Oswald, 2014). Volgens de auteurs is die bereidheid, en ook het rechtvaardigen van de daad, voornamelijk te verklaren door genderongelijkheid. Belkin (2008) vond dezelfde 'normalisering' ook terug bij man-op-man verkrachtingen binnen het Noord-Amerikaanse leger.

Mannen die emoties uiten riskeren sociale afwijzing en worden beoordeeld als homoseksueel

Mannen en vrouwen uiten op een andere manier hun emoties. Een verklaring voor deze verschillen zijn genderstereotypen (Talbot, 2008). Mannen krijgen vaak negatievere reacties dan vrouwen wanneer zij zich kwetsbaar opstellen. Ook wanneer wordt gekeken naar seksuele intimiteit, wordt dit verschillend tot uiting gebracht door mannen en vrouwen. Gaia (2013) toont aan dat dit verschil wordt verklaard door sociale verwachtingen waarbij mannen zelf de 'enforces' zijn van hun emotie-uiting; dat wil zeggen, dat zij weinig of voorzichtig hun emoties uiten. Expressie van seksuele intimiteit wordt door mannen onderling afgekeurd (Gaia, 2013). Daarnaast blijkt uit aanvullende interviews dat mannen sociale afwijzingen riskeren en worden gezien als homoseksueel wanneer zij zich wel uitdrukken over intimiteit (Gaia, 2013).

Diëten is iets voor vrouwen, niet voor mannen

In Belgisch onderzoek naar beeldvorming van beide geslachten in reclame werd gevonden dat lichaamscultuur voor mannen en vrouwen verschilt (Van Hellemont & Van de Bulck, 2009). Het ideaalbeeld onder mannen is een afgetraind en gespierd lichaam, zoals dat ook gepromoot wordt in mannenbladen. De populaire fitness- en vechtsportcultuur is hier een illustratie van. Anders dan vrouwen, ervaren mannen druk vanuit deze cultuur (Van Hellemont & Van de Bulck, 2009). Daar tegenover wordt diëten – restrictie op voeding om gewicht te verliezen – vaak geassocieerd met vrouwelijk, gericht op er mooi en slank uitzien. Mannen schamen zich dan ook meestal wanneer zij diëten en proberen beweegredenen in de richting van 'mooi en slank' te vermijden (Mallyon et al., 2010). Doordat gezondheidsberichtgevingen, waaronder diëten, door mannen geassocieerd worden met vrouwelijkheid distantiëren zij zichzelf hiervan. Om zowel mannen als vrouwen aan te spreken, moeten adviezen over een gezonde(re) leefwijze rekening houden met de traditionele genderregimes (Núñez, 2015).

3.2.2 Arbeid

Rol van mannen binnen hun gezin

Een aantal decennia geleden werd van mannen verwacht dat zij kostverdieners waren en van vrouwen dat zij huisvrouwen waren. Hoewel genderrolverwachtingen de laatste jaren zijn veranderd, zijn mannen nog niet zo betrokken bij onbetaalde zorg als vrouwen (Allard et al., 2011). In Nederland is de verdeling onbetaalde zorg 35% voor mannen en 65% voor vrouwen (Portegijs & Van den Brakel, 2016). Deze percentages zijn in de afgelopen 10 jaar weinig veranderd (Portegijs & Van den Brakel, 2016). De traditionele kostverdienersrol van mannen lijkt nog steeds impact te hebben op de betrokkenheid van vaders in gezinnen, bijvoorbeeld hoe verantwoordelijk en beschikbaar zij zijn voor kinderen en hoeveel zij zich direct bezighouden met hen. Hoewel 60% van de vaders aangeeft minder te willen werken en meer tijd door wil brengen met hun kind(eren), gaan weinig mannen ook daadwerkelijk minder werken en sommigen gaan zelfs meer werken zodra zij vader worden (Motivaction & WOMEN Inc., 2015).

Een Zweedse studie – Zweden wordt gekenmerkt als samenleving waarin mannen worden gestimuleerd om actief betrokken te zijn bij de opvoeding van jonge kinderen (Edmonds, 2017) – heeft aangetoond dat vaders minder werk-familie conflicten en familie-werk conflicten ervaren in een familie-ondersteunende organisatiecultuur (Allard, et al., 2011). Daarnaast is er een aantal voordelen voor het hele gezin wanneer vaders meer opvoedingstaken op zich nemen (Rutgers, 2016). Ten eerste hebben vaders minder gezondheidsproblemen en een betere relatie met hun partner. Ten tweede zijn kinderen gezonder, hebben minder kans op gedragsproblemen en ontwikkelen betere cognitieve en sociaal-emotionele vaardigheden. Ten slotte krijgen de moeders meer kans om zich te ontwikkelen op professioneel gebied.

Zo'n familie-ondersteunende organisatiecultuur, die de genderongelijke verdeling in zorgtaken wellicht iets kan recht trekken, begint al bij het (betaald) vaderschapsverlof. Om een goede band op te bouwen tussen vader en kind, zijn ook de eerste dagen na de geboorte belangrijk. Vaders die een aantal weken vaderschapsverlof opnemen na de geboorte van hun kind, zijn ook in de jaren die hierop volgen gemiddeld meer betrokken bij de zorg voor hun kinderen (Kotsadam & Finseraas, 2011). In Nederland krijgen vaders wettelijk twee dagen betaald kraamverlof. Recent is een nieuw voorstel ingediend om dit kraamverlof te verhogen naar vijf dagen.

Mannen in vrouw-gedomineerde beroepen

Mannen die werkzaam zijn in beroepen die worden gedomineerd door vrouwen, zoals de verpleging, worden geconfronteerd met zowel negatieve als positieve traditionele gendernormen. Eén van de meest voorkomende voordelen van een man in een door vrouwen gedomineerd beroep is dat hij sneller in de gelegenheid wordt gesteld om hogerop te komen en door te groeien bijvoorbeeld naar een managementpositie, wat gepaard gaat met een hoger salaris, meer aanzien en macht (McDonald, 2012).

Daarentegen lopen mannen in vrouw-gedomineerde beroepen ook tegen moeilijkheden aan (McDonald, 2012). Mannen werkzaam in 'vrouwenberoepen' worden vaak gezien als homoseksueel. Ook kan het voor mannen in zulke beroepen lastig zijn om zich buiten hun werkplek mannelijk uit te drukken, omdat dit nauw verbonden is met de aard van het beroep waarin zij werkzaam zijn. Uit een onderzoek onder verplegers in Madrid blijkt dat mannen die werkzaam zijn in de zorg minder genderconform gedrag vertonen – in dit geval mannelijke gendernormen – dan mannen in de algemene populatie (Liminana-Gras et al., 2013).

3.2.3 Seksualiteit

Eerder in dit hoofdstuk gingen we in op seksualiteit onder met name vrouwen. Ook vergeleken we daar de positie van vrouwen met die van mannen. We beschreven bijvoorbeeld dat vrouwen vaker slachtoffer van seksueel geweld zijn dan mannen. Dat maakt dat we ons in de volgende paragrafen kort richten op bevindingen specifiek voor mannen in relatie tot seksualiteit.

Jongens (mannen), media en seksualiteit

Uit het onderzoek van het Nederlands Jeugdinstituut (NJI) naar jongeren, media en seksualiteit (Nikken, 2007) komt naar voren dat media met seksuele content (bijvoorbeeld via internet of in videoclip) bij jongens gepaard gaat met meer seksuele activiteiten. Daarbij wordt de vrouw als vamp gezien en zijn seksuele fantasieën vaak gebaseerd op dergelijke mediarepresentaties (Nikken, 2007). Dit zou kunnen bijdragen aan een vertekend beeld van meisjes en hun seksuele uitingen of gedrag, oftewel, het beschouwen van de vrouw als lustobject. Zoals eerder gezegd, hebben media invloed op de manier waarop jongeren over seks denken en praten, en waarop zij seks hebben en beleven, maar media zijn niet als enige verantwoordelijk voor die beeldvorming en ervaringen (Nikken, 2007).

Dubbele seksuele moraal

Uit Nederlands onderzoek door Emmerink et al. (2016) blijkt dat jongens (vergeleken met meisjes) en religieuze personen (vergeleken met niet-religieuze personen) meer dan anderen een seksuele dubbele moraal hanteren. Religieuze jongens hanteren het sterkst een dubbele moraal (Emmerink et al., 2016). Zo zou volgens Acker et al. (2012), die onderzoek deden naar Nederlandse jongeren en seks, het geloof een ondergeschikte rol spelen onder Islamitische jongens, als het aankomt op hun eigen seksuele gedrag. Zij hebben bijvoorbeeld veel vaker ervaring met betaalde seks (Acker et al., 2012). Uit het onderzoek blijkt ook dat een kwart van deze jongens wel eens seks heeft gehad met een sekswerker. Van de Christelijke en niet-gelovige jongeren is dat maar 6% (Acker et al. 2012). Gelovige meisjes en jongens verschillen dus van elkaar. Voornamelijk Islamitische jongens zijn volgens Acker et al. (2012) minder behoudend in hun opvattingen over seks dan Islamitische meisjes. Onder Nederlandse jongeren, die van elkaar verschilden in culturele afkomst, werd gevonden dat van jongens vaak wordt gedacht dat zij geen seksuele grenzen hebben: 'Jongens willen altijd seks' is de verwachting. Jongens gaven aan dat zij niet altijd aan die verwachting kunnen voldoen (Felten et al., 2009).

3.2.4 Welzijn

Coping en hulp-zoekgedrag voor klachten

Mannen rapporteren minder vaak psychische klachten, zoals burn-out en depressies, dan vrouwen (respectievelijk 0,5% ten opzichte van 0,8%) (Portegijs & Van den Brakel, 2016). Dit lagere percentage psychische klachten onder mannen is geassocieerd met traditioneel gezien dominante, 'mannelijke' normen in het Westen, zoals stoïcisme, zelfredzaamheid en het beperkt emotie tonen (Seidler, 2016). Mannen zouden zich 'stoer(der)' moeten opstellen (Deeg, 2013).

Mannen zijn eerder dan vrouwen geneigd om copingstrategieën toe te passen om over hun klachten heen te komen (Seidler, 2016). Manieren om met psychische klachten om te gaan zijn onder meer zichzelf terugtrekken uit het sociale leven, drugsgebruik of ander risicogedrag, – roken of excessief alcoholgebruik wat schadelijk kan zijn voor goede lichamelijke en geestelijke gezondheid, zowel nu als op latere leeftijd –, agressie en woede, extensief meer gaan werken (Seidler, 2016).

Bovendien vertonen mannen, die zich nauw aan de traditionele mannelijke normen houden, minder hulp-zoekgedrag. Ze hebben meer negatieve attitudes tegenover hulpzoeken voor psychologische behandelingen (Seidler, 2016; Levant, Winer & Williams, 2011). Dit is ook het geval in Nederland: Nederlandse mannen nemen minder vaak contact op met hun huisarts dan vrouwen (72% ten opzichte van 84%) (Portegijs & Van den Brakel, 2016). Het werkelijke percentage psychische klachten onder mannen is hierdoor waarschijnlijk hoger. Dit geldt niet alleen voor psychische klachten, maar ook voor andere aandoeningen. Naast minder (officiële) diagnoses bij mannen, lopen mannen ook vaker (te) lang door met aandoeningen als gevolg van hun terughoudende hulp-zoekgedrag. Hierdoor zijn aandoeningen vaker in een ver(der) stadium bij mannen (Klinge, 2013).

Dit gezegd hebbende, is het belangrijk te weten dat dit niet in alle gevallen zo is. Een tegenvoorbeeld zijn bijvoorbeeld aandoeningen als hart- en vaatziekten. Deze wordt bij vrouwen vaak te laat onderkend, omdat binnen de medische wetenschap het mannenlichaam de norm is (WOMEN inc.).

3.3 LHBT-specifiek onderzoek

3.3.1 Sociaal domein

Extra kwetsbaar

Ook al bestaat de groep LHBT's net zo zeer uit vrouwen en mannen, zoals in de hier voorgaande hoofdstukken beschreven, is het goed een uitstapje te maken naar specifiek LHBT-onderzoek. Het doel daarvan is om een gedetailleerder beeld te geven. Omdat de groep LHBT nog altijd een minderheidsgroep ofwel een kwetsbare groep vormt, wordt deze binnen de literatuur veel onderzocht en apart opgenomen in publicaties (zie bijvoorbeeld Butler, 2014; Halperin, 2008, maar ook binnen beleid bijvoorbeeld Bos & Meijssen, 2016).

Binnen LHBT-onderzoek wordt meermaals verwezen naar Meyer's minderheidsstressmodel (Meyer, Frost & Lehavot, 2013). Dit model verklaart specifieke stress (zie paragraaf 2.3.4. Welzijn) die LHBT's significant meer ervaren dan heteroseksuele *peers* (Felten & Boote, 2012).

Gaat het specifiek over transgender-personen dan ervaren zij extra belemmeringen op allerlei vlakken binnen het sociale domein (Kuyper, 2017). Thio et al. (2015) onderschrijven ook de extra stigma die transgenders dagelijks meemaken en noemen als voorbeelden onder andere roddelen, staren, agressie (inclusief fysiek geweld), schelden en negeren. Doorduyn & Cense (2014) spreken zelfs over een *dubbele kwetsbaarheid* die van toepassing is op de groep transgenders. Bovendien benadrukt Kuyper (2017) de 'geïnternaliseerde transnegativiteit (een negatieve houding ten opzichte van het eigen trans-zijn)', (Kuyper 2017, p.14). De volgende paragrafen bespreken extra moeilijkheden of uitdagingen waarmee LHB/T's te maken hebben.

3.3.2 Arbeid

Werk en inkomen

Wanneer we naar lesbische vrouwen, homomannen en biseksuelen (LHB's) kijken is er een aantal verschillen met heteroseksuelen op te noemen. Allereerst hebben specifiek biseksuelen een minder goede sociaal-economische positie, zo stelt het SCP-rapport *LHBT monitor 2016* (Kuyper, 2016). Daarbij hebben biseksuele werknemers ook vaker een tijdelijk contract, verzuimen meer, hebben te maken met conflicten of ongewenst gedrag en rapporteren zij meer burn-outklachten (Kuyper, 2016). Voor homoseksuele en lesbische werknemers geldt met name het laatste in vergelijking met heteroseksuelen (Kuyper, 2016). Desalniettemin ervaren ook lesbische vrouwen en homomannen meer conflict en ongewenst gedrag. Een mogelijke verklaring is volgens Kuyper (2016) een negatievere sociale omgang, binnen het – veelal niet-diverse – werkklimaat.

In het SCP rapport over transgender-personen in Nederland in 2017 wordt duidelijk dat transgenders een beduidend slechtere sociaal-economische positie innemen tegenover de algemene beroepsbevolking, ondanks dat zij wel hoogopgeleid zijn. Dat transgenders een laag of lager inkomen hebben en vaker werkloos zijn, geldt in zowel de Nederlandse, als buitenlandse context (Kuyper, 2017).

3.3.3 Seksualiteit

Seksueel overschrijdend gedrag

Van alle onderzochte groepen jongeren uit het Rutgers-rapport *Seks onder je 25^e* (Acker et al., 2012), zijn LHB's en meisjes de meest kwetsbare groepen voor grensoverschrijding. Zo heeft 16% van de ondervraagde homo- en biseksuele jongens wel eens seksuele handelingen verricht die hij eigenlijk niet wilde, tegenover 4% van de heteroseksuele jongens (Acker et al., 2012). Voor lesbische en biseksuele meisjes geldt 33% tegenover 21% van de heteroseksuele meisjes (Acker et al., 2012). Nederlands en internationaal onderzoek wijst op het verhoogde risico dat transgender-personen hebben op het meemaken van seksueel geweld (Doorduyn & Cense, 2014; Grant et al., 2011). De onderzoeken concluderen dat transgender-personen eerder dan cis-genders slachtoffer zijn van seksueel geweld en grensoverschrijdend gedrag. Zo werd ook gevonden dat transgender-personen vaker ervaringen hebben met misbruik en grensoverschrijdend gedrag, juist door die kwetsbaarheid (Kuyper, 2017). Doorduyn & Cense (2014) benoemen risicofactoren – zoals transgenderidentiteit, gendersyfore gevoelens, trans-negativiteit, homo-negativiteit en het ontbreken van een (veilig) netwerk – meermaals als verklaring voor de kwetsbaarheid.

3.3.4 Welzijn

Negatieve reacties

LHB-volwassenen zijn vaker slachtoffer van een misdrijf dan heteroseksuelen. Ook voelen zij zich onveilig in hun eigen wijk, aldus het CBS in 2014. En ongeveer een kwart van de homoseksuele mannen en lesbische vrouwen heeft in de twaalf maanden voorafgaand aan een onderzoek van het Sociaal en Cultureel Planbureau in 2012 last gehad van negatieve reacties in de openbare ruimte (Kooiman & Keuzenkamp, 2012). Bijna 4 van de 10 transgenders had een negatieve ervaring in de openbare ruimte, in 2011 (Keuzenkamp, 2012). Negatieve reacties en geweld tegen LHBT's lijkt een duidelijk verband te hebben met gender: bij daders van antihomo-geweld speelt onder meer mee dat zij moeite hebben met vrouwelijk gedrag bij mannen (Buijs, Duyvendak & Hekma, 2009). Slachtoffers van anti-lesbisch geweld vermoeden dat geweld onder meer komt doordat de mannelijke daders lesbische vrouwen seksualiseren en 'mee willen doen' en bij afwijzing gewelddadig worden (Felten & Schuyf, 2011).

Pesten

Het percentage homo-, lesbische en bi-leerlingen dat wekelijks of dagelijks gepest wordt, is 4,5 keer hoger dan onder hetero-leerlingen (Kuyper, 2015). Ongeveer 1 op de 5 transgender-leerlingen werd het slachtoffer van grof lichamelijk geweld terwijl dit bij cis-leerlingen 3% betreft. Van de transgender-leerlingen maakten 43% verbaal geweld mee tegenover 26% van de cis-leerlingen. Ruim één op de vijf transgender-leerlingen wordt minstens maandelijks gepest terwijl dit bij cis-leerlingen 7% is (Scholte, 2016).

Dit pesten lijkt in verband te staan met gendernormen: de woorden *homo*, *nicht*, *flikker*, *gay* of *faggot* worden door veel jongeren gebruikt als scheldwoorden. Zulke homofobische beledigingen komen voort uit dynamieken binnen een *peer group*, seksuele vooroordelen en traditionele genderrol-overtuigingen (Parrot, 2008; McCann et al., 2010). Naast jongeren die open zijn over hun lesbische, homoseksuele of biseksuele (LHB) identiteit én jongeren van wie *peers* verwachten dat zij LHB zijn, zijn ook jongeren het slachtoffer van homofobisch schelden wanneer zij door anderen beoordeeld worden als 'anders' (Higdon, 2011; Roberts, 2013; Slaatten, 2014). Kortom, jongeren gebruiken homofobe scheldwoorden om (volgens hun) niet-conform gedrag te labelen.

Uit een Nederlandse studie, uitgevoerd door Collier et al. (2013), onder ruim 500 middelbare scholieren, blijkt dat ongeveer de helft van de participanten afgelopen maand is uitgescholden voor homo of iets soortgelijks. Jongens worden drie tot vier keer vaker uitgescholden dan meisjes. De groep die het vaakst uitgescholden wordt, zijn homoseksuele jongens (83,3%), gevolgd door heteroseksuele jongens (62,6%), lesbische meisjes (48,3%) en heteroseksuele meisjes (31,2%). Deze bevindingen zijn in lijn met andere internationale studies (Ewing Lee & Troop-Gordon, 2011; Aspenlieder, et al., 2009; Toomey, 2012; Slaatten, 2014).

Verschillende onderzoeken zijn niet eenduidig over de gevolgen van homofobische beledigingen voor het slachtoffer. Vaak beoordelen 'slachtoffers' het als een grapje, ongeacht seksuele voorkeur (Collier et al., 2013). Terwijl uit andere studies, zoals die van Birkett (2009) of Keuzenkamp (2012), naar voren komt dat psychologische stress systematisch meer voorkomt bij LHBT-jongeren die te maken hebben met homofobie dan onder heteroseksuele jongeren die homofobisch uitgescholden worden. Ook is bekend dat negatief bejegenend worden door leeftijdsgenoten gerelateerd aan seksuele oriëntatie, genderidentiteit of -expressie samenhangt met verminderde psychische gezondheid, meer schoolgerelateerde problemen en meer middelengebruik (Van Beusekom, et al., 2014; Collier et al, 2013).

Gezondheidsproblemen onder jongeren

In een SCP-onderzoek naar jongeren en seksualiteit (Kuyper, 2015) blijkt dat LHBT-jongeren twee keer zo vaak kampen met emotionele problemen, gedragsproblemen en hyperactiviteit. Ook LHB-jongvolwassenen hebben meer psychische problemen dan heteroseksuele jongvolwassenen.

Psychische klachten waaronder in de put zitten, niet kalm en rustig zijn en zich niet gelukkig voelen, komen bijna twee zo vaak voor onder LHB-jongvolwassenen (Kuyper, 2015). Van de transgenderjongeren van 16 tot 24 jaar kampt 73% met psychische problemen (Keuzenkamp, 2012). Middelengebruik, zoals drugs en alcohol, ligt volgens het SCP onder LHB-jongeren twee tot vijf keer hoog (Marshall et al., 2009; Pollard et al., 2011 in Kuyper, 2015).

Suïcidaal gedrag is ook een groot probleem onder LHBT-jongeren: van de lesbische, homo- en bi-jongeren heeft 9% wel eens een poging gedaan. Daarmee ligt het aantal zelfmoordpogingen 4,5 keer zo hoog onder deze groepen als onder heteroseksuele jongeren (Kuyper, 2015). Wanneer we specifiek naar transgenders kijken, rapporteren zij volgens het SCP-rapport (Kuyper, 2017) ook hoge(re) niveaus (meer dan LHB's) van eenzaamheid, onveiligheid, psychische problemen en suïcidaliteit.

Gezondheidsproblemen onder volwassenen

Ondanks dat Nederland de reputatie heeft van één van de meest LHBT-vriendelijke landen van Europa, is de gezondheid van LHBT's minder positief dan die van niet-LHBT's. Ruim 20% van de homoseksuelen kan als psychisch ongezond worden gekwalificeerd, terwijl uit een bevolkingsstudie (pol s'10) naar voren kwam dat 13% van de Nederlanders psychisch ongezond is, zo stelt het Sociaal en Cultureel Planbureau (Kooiman, 2012). Ook komen psychische gezondheidsklachten vaker voor bij transgenders (Keuzenkamp, 2012; Kuyper, 2017). Zelfmoordgedrag komt ook vaker voor onder LHBT's: van de transgenders heeft 22% ooit een poging gedaan (Keuzenkamp, 2012), van de lesbische en bi-vrouwen 10% en van de homo en bi-mannen 6% (Kooiman, 2012).

Een studie onder homomannen in Amsterdam onderzochten Aggarwal en Gerrets (2014) de sociale processen en contexten die gerelateerd kunnen zijn aan de mentale gezondheid van homomannen. In Nederland worden homomannen gezien als gelijkwaardig op juridisch en economisch, en in veel gevallen ook op sociaal gebied. Echter, mentale gezondheidsverschillen tussen homo- en heteroseksuele mannen zijn even groot als in landen waar homoseksuelen als minder gelijkwaardig gezien worden (Lewis, 2009). In een andere Nederlandse studie tonen Keuzenkamp et al. (2010) aan dat homomannen zelden door anderen worden gezien als volledig 'gewoon', noch hebben zij zichzelf vaak als zodanig beschouwd. Zowel de participanten uit de studie van Aggarwal en Gerrets (2014) als Keuzenkamp et al. (2010) gaven aan dat er hetero-normatieve waarden heersen op scholen. Bovendien, worden homomannen geconfronteerd op het werk, in het gezin en op sportclubs voor hun non-conformistische gedrag. Zulke negatieve ervaringen zijn gecorreleerd met depressieve gevoelens en suïcidaliteit onder homoseksuelen jongeren in Nederland (Van Bergen & Van Lisdonk, 2010; Van Bergen, 2012).

Daarnaast gaven respondenten in de studie van Aggarwal & Gerrets (2014) aan dat zowel in hun sociale omgeving als in de media hetero-normatief, mannelijk gedrag verwacht wordt. Homomannen voelen zich vaak 'mislukkelingen' ten opzichte van deze normen, waardoor gevoelens van angst en depressie aangewakkerd worden (Aggarwal & Gerrets, 2014). Ook de *drive* om mannelijkheid te tonen onder homomannen is geassocieerd met depressieve gevoelens en geïnternaliseerde homofobie (Brennan, Craight & Thomson, 2012).

Eenzaamheid onder oudere LHB-personen

Nederland heeft ongeveer een kwart miljoen oudere LHB's (Fokkema & Kuyper, 2009). Een groot probleem onder het welbevinden van oudere LHB personen is eenzaamheid (Brennan-Ing et al., 2014; Witten & Eyler, 2012). Uit verschillende studies in blijkt dat oudere Nederlandse LHB's eenzamer zijn dan heteroseksuele leeftijdsgenoten (Fokkema & Kuyper, 2009; Witten & Eyler, 2012). Kuyper & Fokkema (2010) toonden aan dat oudere LHB-individueen die negatieve reacties hebben gehad gedurende hun leven vanwege hun geaardheid, en diegenen die bang zijn om negatieve reacties te krijgen, meer eenzaamheid rapporteren.

3.3.5 Gender

Allereerst wordt gender-non-conformiteit het meest in verband gebracht met de transgenderstatus (Kuyper, 2017). Daarnaast, en in zijn algemeenheid, wordt gender-non-conformatief gedrag ook snel in verband gebracht met homoseksualiteit – als het gaat om feminiene mannen en masculiene vrouwen dus (Lippa, 2008).

Van Beusekom et al. (2012) stelt dat, ondanks dat de LHB-identiteiten en gender-non-conformiteit sterk samenhangen, deze wel als twee verschillende constructen moeten worden benaderd (gender versus seksuele voorkeur). Met andere woorden: gender-non-conformiteit komt zeker voor onder LHB-personen, maar hoeft niet per definitie het geval te zijn. Zoals zojuist genoemd zijn er bijvoorbeeld ook homomannen die een *drive* hebben zich 'extra' mannelijk te gedragen, ofwel zoveel mogelijk gender-conform (Brennan et al., 2012). Naast '*straight*' gedrag, verlangen homomannen ook

naar een 'straight' lichaam, wat een resultaat is van bredere maatschappelijk gecommuniceerde idealen en normen via familie, ervaringen van pesten en discriminatie, reclames en pornografie, maar ook uit homosociale instellingen en discoursen van bijvoorbeeld Gay Pride (Duncan, 2010; Lanzieri & Hildebrandt, 2011). We kunnen stellen dat homoseksuele mannen zelf ook actief deelnemen aan het reproducieren van hetero-normatieve genderhiërarchieën. Vaak heeft dit wel te maken met willen assimileren en conformeren aan de norm, zo beargumenteert Klinken (2010). Mannen zouden dan 'normaal' willen doen (Keuzekamp et al., 2010) want doen zij dit niet, dan kunnen ze erop afgerekend worden (Keuzekamp et al., 2010; Van Lisdonk & Kooiman, 2012). Tegenover dit assimileren naar gender-conformiteit kunnen bijvoorbeeld heteroseksuelen ook gender-non-conform gedrag vertonen (Van Beusekom et al., 2012). Dus nee, gender-non-conformiteit is niet altijd of exclusief toe te schrijven aan LHB's. De volgende paragraaf gaat dieper op dit concept in.

3.4 Onderzoek naar gender non-conforme personen

Volgens de officiële, wetenschappelijke definitie staat gender-non-conformiteit voor de genderexpressie die binnen een sociaal-culturele context met het andere geslacht wordt geassocieerd (Aultman, 2014; Van Beusekom et al., 2012; Felten, 2015). Zoals eerder beschreven kunnen dit dus allerlei mensen zijn met verschillende (deel)identiteiten en seksuele voorkeur(en). Sterker nog, iedereen kan zich op enig moment in zijn leven gender-non conform voelen of opstellen. Felten (2015) stelt: 'Wie en wat gender-non-conform is, is niet in cement gegoten maar hangt af van de maatschappij.' Dit deel gaat dieper in op gender-non-conformiteit.

3.4.1 Sociale domein

Mannen negatiever beoordeeld dan vrouwen

Van mannen wordt minder gender-non-conform gedrag geaccepteerd dan van vrouwen (Clarke, Marks & Lytkin, 2015). Dit blijkt uit reacties wanneer kinderen gender-non-conform gedrag vertonen. Ouders, *peers* en leerkrachten hebben een grotere zorg over jongens als zij zich niet normatief gedragen dan over meisjes die dat doen (Hill & Menvielle, 2009; Meyer, 2008). Daarnaast is de kans dat vaders jongens straffen voor gedrag dat in strijd is met een traditionele mannenrol groter (Ehrensaft, 2011).

In het geval dat mannen zich (ook) aangetrokken voelen tot andere mannen kunnen dit soort reacties uit hun eigen omgeving bijdragen aan geïnternaliseerde homofobie (Meyer et al., 2013). Deze geïnternaliseerde homofobie komt voort uit het feit dat kwetsbare groepen zoals seksuele minderheden – in meer of mindere mate – met allerlei problemen te maken hebben (Grossmann et al., 2009; Meyer et al., 2013). Geïnternaliseerde homofobie is onder homoseksuele mannen sterker dan onder lesbische vrouwen (Brennan et al., 2012; Delamillieure, 2012). Dit zou te verklaren zijn door de druk die jongens zelf (meer) ervaren ten aanzien van stereotype masculien gedrag, zoals Cense & Oosterik (2015) ook spreken over mannelijke normen van een machocultuur, waarbinnen homoseksualiteit niet lijkt te passen. Bovendien lijken mannen ook meer last te hebben van negatieve bejegening, meer dan vrouwen, wanneer zij gender-non-conform zijn (Toomey et al., 2010). Deze auteurs stellen dat gender-non-conform gedrag, in ieder geval tot aan de puberteit, (iets) meer geaccepteerd is onder meiden door hun *peers*. Uit angst voor stigma zijn homo- of biseksuele mannen extra sensitief voor informatie met betrekking tot (hetero)normatief gedrag (Brennan et al., 2012).

Daarbij maken we wel een kanttekening. Ondanks het idee dat mannen negatiever beoordeeld worden dan vrouwen, kunnen we het 'straffen' van gender-non-conform gedrag onder vrouwen niet negeren. Denk hierbij aan uitsluiting, zoals het niet mee mogen doen aan voetbal (Elling, 2012), maar ook geweld tegen lesbische vrouwen omdat ze worden gezien als 'mannelijk' (Felten & Shcuyf, 2009).

Slechtere relatie met peers wanneer je gender-non-conform én LHB bent?

Een studie onder bijna 500 Nederlandse adolescenten laat zien dat je aangetrokken voelen tot hetzelfde geslacht en gender-non-conformiteit de verhouding met *peers* negatief kan beïnvloeden (Bos & Sandfort, 2015). Het behoren tot een seksuele minderheidsgroep, maar ook gender-non-conformiteit leidt namelijk tot meer stigma (e.g. Sandfort et al., 2007). Dit wordt door andere studies, zowel nationaal als internationaal, gevonden (Van Beusekom et al., 2012; Collier et al., 2013). Het is

hierbij niet duidelijk of deze negatieve verhouding met *peers* wordt veroorzaakt omdat deze adolescenten zich aangetrokken voelen tot hetzelfde geslacht of omdat zij meer gender-non-conform gedrag vertonen, of een combinatie van deze (Bos & Sandfort, 2015). Van Beusekom et al. (2012) vinden ook geen interactie-effect op gender-non-conformiteit op alleen de LHB-identiteit. Sterker nog, zij vonden een verband voor gender-conformiteit en homofobische uitscheldingen zowel voor de groep heteroseksuelen als diegenen die op hetzelfde geslacht vallen. Bos en Sandfort (2015) rapporteerden dat adolescenten die zich aangetrokken voelen tot hetzelfde geslacht een slechtere verhouding hebben met *peers* wanneer zij meer gender-non-conform waren in vergelijking met adolescenten die in mindere mate gender-non-conform waren. Ook vinden Toomey et al. (2010) een positieve relatie tussen gender-non-conforme LHB's en negatieve bejegening, zoals vooroordelen, discriminatie en/of geweld (Gordon & Meyer, 2007).

4 Samenvatting

Genderdiversiteit staat centraal binnen dit onderzoek van de Alliantie Genderdiversiteit. De alliantie moet enerzijds [1] de situatie voor gender-non-conforme mensen verbeteren en anderzijds [2] (indirecte) gevolgen van heersende gendernormen, -ongelijkheid en inherente binairiteit verminderen, zo ook voor cis-genders. De onderzoeksvraag voor dit literatuuronderzoek luidde: 'Op welke gebieden ervaren mensen (vrouwen, mannen en gender-non-conform/fluide en of non-binaire mensen) negatieve gevolgen door heersende gendernormen?'

Ondanks een veranderende westerse context die steeds meer ruimte biedt voor een breed scala aan genderdiversiteit en emancipatie van onder meer LHBT's, blijven bestaande gendernormen dusdanig dominant dat allerlei mensen er last van hebben, gender-conform, alsmede gender-non-conform. Dit komt volgens de literatuur door genderongelijkheid, waaraan machtsverhoudingen ten grondslag liggen. Zo hebben onder meer vrouwen tegenover mannen een achtergestelde positie, zowel binnen het sociale domein, als op de arbeidsmarkt, maar ook in de beleving en rolverdeling van de vrouwelijke seksuele identiteit. Daartegenover staat dat mannen gebukt kunnen gaan onder *peer pressure*, ofwel het moeten voldoen aan rigide mannelijke stereotypingen.

Andere onderzochte groepen zijn LHBT's. Uit verschillende, Nederlandse en Noord-Amerikaanse studies blijkt hun kwetsbaarheid (bijv. Felten & Boote, 2012; Higdon, 2011; Kuyper, 2016; Roberts, 2013; Slaatten, 2014). Behoren tot een minderheidsgroep maakt LHBT's kwetsbaar voor allerlei discriminatie en andere vormen van genderongelijkheid met alle gevolgen van dien. Cijfers laten zien hoe schrijnend de situatie is voor met name transgenders. Zij hebben op alle vlakke dubbele kwetsbaarheid (Doorduyn & Cense, 2014; Grant et al., 2011).

5 Conclusies

Op basis van deze literatuurstudie kunnen we concluderen dat de onderzoeksvraag: 'Op welke gebieden ervaren mensen (vrouwen, mannen en gender-non-conform/fluide mensen) negatieve gevolgen door heersende gendernormen?' per subcategorie tot een ander antwoord leidt.

Allereerst, hebben de gevestigde gendernormen op (cis-)vrouwen een negatieve impact op [1] hun positie op de arbeidsmarkt (minder mogelijkheden voor hoge functies, lager loon) en knelpunten in combinatie zorg en arbeid; [2] seksualiteit (dubbele moraal, meer nadruk op risico en verantwoordelijkheid); [3] meer risico op seksueel geweld, en [4] meer risico op verminderd welzijn door angst en stress bij niet-conformereren, middelengebruik en de impact van heersende schoonheidsidealen.

Ten tweede, hebben de gevestigde gendernormen op (cis-)mannen een negatieve impact op [1] het sociale domein (gebrek aan acceptatie door andere mannen als ze zich niet mannelijk genoeg gedragen, afwijzing uiteten van emoties, afwijzing van 'vrouwelijke' kanten); [2] hun welzijn (minder hulp zoeken en meer gezondheidsrisico's nemen); [3] arbeid (de combinatie zorg en arbeid en functioneren in door vrouwen gedomineerde werkomgevingen).

Ten derde, hebben de gevestigde gendernormen ook invloed op de positie van LHBT's. Zij krijgen meer te maken met negatieve reacties, geweld en pesten en dit heeft negatieve gevolgen voor hun gezondheid.

Tot slot: op gender-non-conforme personen hebben gendernormen vooral impact binnen [1] het sociale domein (gebrek aan sociale acceptatie, slechtere relatie met *peers*, pesten) en [2] welzijn (mentale welzijn, eenzaamheid). Ditzelfde geldt ook voor specifiek LHBT's.

Negatieve reacties en geweld tegen LHBT's lijken een duidelijk verband te hebben met gender en gender-non-conform gedrag: bij daders van anti-homogeweld speelt onder meer mee dat zij moeite hebben met vrouwelijk gedrag bij mannen. Slachtoffers van anti-lesbisch geweld vermoeden dat geweld onder meer komt doordat de mannelijke daders lesbische vrouwen seksualiseren en 'mee willen doen' en bij afwijzing gewelddadig worden. Dit heeft allerhande consequenties voor de mentale gezondheid van LHBT's.

Bovendien ervaren veel transgenders dagelijks extra belemmeringen in vrijwel alle publieke domeinen. Dit maakt hen dubbel kwetsbaar. Zo hebben transgenders een beduidend slechtere sociaal-economische positie tegenover de algemene beroepsbevolking, ondanks dat zij hoogopgeleid zijn.

In zijn algemeenheid kunnen we concluderen dat er weinig literatuur beschikbaar is op het gebied van genderdiversiteit en in het bijzonder gender-non-conformiteit in relatie tot gendernormen. Dit overzicht is daarom een bundeling van ongelijksoortige items, waarin specifieke informatie ontbreekt. Een eerste aanbeveling is daarom dat er meer onderzoek gedaan moet worden naar de impact van gendernormen, in brede zin, op zowel (trans)vrouwen, (trans)mannen als mensen die zich niet in deze hokjes thuis voelen. Daarbij is het belangrijk dat de samenleving, inclusief instituties, zich bewust wordt van genderdiversiteit, zodat flexibiliteit met betrekking tot gender breed gedragen wordt in de maatschappij. Een verschuiving in het gender-denken richting progressieve en flexibele gendernormen zou de binariteit en daarmee de ongelijkheid kunnen verminderen. Wat betreft de aanpak is er wetenschappelijk bewijs dat overheidsbeleid enorm kan helpen (en sturen) om de negatieve impact op het sociale domein tegen te gaan. Overheidsbeleid heeft invloed op de ervaringen en gevoelens van sociale inclusie, aldus een Nederlandse kwalitatieve studie (Lee Badget, 2011). Sociale inclusie zou allerhande positieve effecten teweeg kunnen brengen, zoals een betere gezondheidsstatus (Hartung, 2015) of minder sociale uitsluiting door actief, inclusief burger- en werknemerschap gericht op diversiteit (Savenije, 2015). Al met al is er reden genoeg om een inclusiever beleid te voeren met betrekking tot genderdiversiteit.

6 Literatuur

- Acker, J. van, Graaf, H. de, Kruijjer, H., & Meijer, S. (2012). *Seks onder je 25^e: Seksuele gezondheid van jongeren in Nederland anno 2012*. Utrecht: Rutgers.
- Aggarwal S. & Gerrets, R. (2014). Exploring a Dutch paradox: an ethnographic investigation of gay men's mental health. *Culture, Health & Sexuality*. 16(2):105-119.
- Allard, K., Haas, L., Hwang, C.P. (2011). Family-supportive organizational culture and fathers' experiences of work-family conflict in Sweden. *Gender, Work and Organization*. 18(2):141-157.
- Amanatullah, E.T. Morris, M.W. (2010). Negotiating gender roles: gender differences in assertive negotiating are mediated by women's fear of backlash and attenuated when negotiating on behalf of others. *Journal of Personality and Social Psychology* 98(2):256-267.
- Amantuallah, E.T. & Tinsley, C.H. (2013). 'Punishing female negotiating for asserting too much... or not enough: When advocacy moderates backlash'. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*. 120(1):110-122.
- Amanatullah, E.T. (2013). 'Ask and ye shall receive? How gender and status moderate negotiation success'. *Negotiation and Conflict Management Research*. 6(4):253-272.
- APA. (2011). Guidelines for Psychological Practice with Lesbian, Gay and Bisexual Clients. *American Psychological Association*, 67(1):10-42. APA publications.
- Aspenlieder, L., Buchanan, C. M., McDougall, P., & Sippola, L. K. (2009). Gender nonconformity and peer victimization in pre-and early adolescence. *International Journal of Developmental Science*, 3(1), 3-16.
- Belkin, A. (2008). Spam Filter: Gay Rights and the Normalization of Male-Male Rape in the U.S. Military. *Radical History Review*, 180-185.
- Bergen, D. Van & Lisdonk, J., van (2010). 'Psychisch welbevinden en zelfacceptatie van homojongeren.' In: Keuzenkamp, S. (red.) *Steeds gewoner niet gewoon: Acceptatie van homoseksualiteit in Nederland*, Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 174-196.
- Bergen, van, D. D., Bos, H. M. W., van Lisdonk, J., Keuzenkamp, S., & Sandfort, T. G. M. (2012). Victimization and suicidality among Dutch lesbian, gay, and bisexual youths. *American Journal of Public Health*, 103, 1-3.
- Berkowitz A.D. (2011). How college men feel about being men and "doing the right thing". In: Laker, J. & Davis, J. (Eds.). *Masculinities in higher education: theoretical and practical implications*. New York: Routledge, 107-136.
- Beusekom, G. Van, Roodenburg, S.C., & Bos, H.M.W. (2012). De rol van seksuele aantrekking tot hetzelfde geslacht en gender-non-conformiteit in relaties van adolescenten met leeftijdsgenoten. *Kind en Adolescent*, 33(4): 251-263.
- Beusekom, G. Van, Collier, K., Bos, H. M. W. & Sandfort, T. G. M. (2014). Een literatuurstudie naar de psychosociale uitkomsten van negatieve bejegening door leeftijdgenoten gerelateerd aan de seksuele oriëntatie of genderidentiteit/expressie van jongeren. *Tijdschrift voor Seksuologie*, 38(2): 49-57.
- Biar, A., Steele, J.R., Mills, J.S. (2014). Do these norms make me look fat? The effect of exposure to others' body preferences on personal body ideals. *Body Images*. 11:275-281.
- Billing, Y.D. (2011). 'Are women in management victims of the phantom of the male norm?'. In: *Gender, Work and Organization*. 18(3): 298-317.
- Birkett, M. (2009). LGB and questioning students in schools: the moderating effects of homophobic bullying and school climate on negative outcomes. *Journal of Youth and Adolescence*. 38:989-1000.
- Bordini, G.S., Sperb, T.M. (2013). Sexual Double Standard: A review of the literature between 2001 and 2010. *Sexuality & Culture*. 17:686-704.
- Bos, H. & Sandfort, T. (2015). Gender nonconformity, sexual orientation, and Dutch adolescents' relationship with peers. *Archives of Sexual Behavior*, 44;1269-1279.
- Bos, E.M., & Meijssen, E. (2016). *Gratis LHBT-beleid*. Utrecht: Movisie.
- Boye, K. (2009). Relatively different? How do gender differences in well-being depend on paid and unpaid work in Europe? *Social Indicators Research*, 93:509-525.
- Brady, J., Iwamoto, D.K., Grivel, M., Kaya, A. & Clinton, L. (2016). A systematic review of salient role of feminine norms on substance use among women. *Addictive Behavior*. 62:83-90.
- Brannon, L. (2005). 'Gender stereotyping: Masculinity and Femininity', In: *Gender: Psychological Perspectives*. Boston: Allyn & Bacon, 46-70.

- Brennan, D.J., Craig, S.L. & Thompson, D.E.A. (2012). Factors Associated with a Drive for Muscularity among Gay and Bisexual Men. *Culture, Health & Sexuality* 14(1):1-15.
- Brennan-Ing, M., Seidel, L., Larson, B., & Karpiak, S. E. (2014). Social Care Networks and Older LGBT Adults: Challenges for the Future. *Journal of Homosexuality*. 61:21-52.
- Brenninkmeijer, N., Geerse, M., Roggeband, C., Ghorashi, H., Veenswijk, M., Bay, N., ... & Strien, S. Van (2008). *Eergerelateerd Geweld in Nederland*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam
- Buijs, L., Hekma, G. & Duyvendak, J.W. (2009). *Als ze maar van me afblijven: Een onderzoek naar antihomoseksueel geweld in Amsterdam*. Amsterdam: Amsterdam University.
- Butler, J. (2014). *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge.
- CBS (2014). Homoseksuelen voelen zich onveilig en zijn vaker slachtoffer (2014). Voor het laatst geraadpleegd op maandag 29 mei 2017, www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/veiligheid-recht/publicaties/artikelen/archief/2013/2013-3847-wm.htm.
- Cense, M., & Oostrik, S. (2015). *Beat the macho*. Utrecht: Rutgers.
- Chapleau, K.M., & Oswald, D.L. (2014). A System Justification View of Sexual Violence: Legitimizing Gender Inequality and Reduced Moral Outrage Are Connected to Greater Rape Myth Acceptance. *Journal of Trauma & Dissociation*, 15:204-218.
- Clarke, M.J., Marks, A.D.G. & Lykins, A.D. (2015). Endorsement of same-sex attraction, behavior and identity. *Journal of Bisexuality*, 15:319-45.
- Collier, K. L., Beusekom, Van G., Bos, H. M., & Sandfort, T. G. (2013). Sexual orientation and gender identity/expression related peer victimization in adolescence: A systematic review of associated psychosocial and health outcomes. *Journal of Sex Research*, 50:299-317.
- Collier, K.L., Bos, H.M.W., Sandfort, T.G.M. (2013). Homophobic name-calling among secondary school students and its implications for mental health. *Journal of Youth and Adolescence*. 42:363-375.
- Dankmeyer, B. & Tijdens, K.G. (2012). Sectorale verschillen en de loonkloof tussen mannen en vrouwen in Nederland. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 28(1): 105–111.
- Deeg D.J.H (2013). Genderregimes en gezondheidsverschillen in Europa. *Tijdschrift voor Genderstudies*. 16(2):7-26.
- Delamillieure, J. (2012). Zichtbaarheidsmanagement als copingvaardigheid bij holebi-jongeren. Gent: Faculteit Psychologische & Pedagogische wetenschappen, Universiteit Gent.
- Doorduyn, T., & Cense, M. (2014). DUBBEL KWETSBAAR: Transgenders en seksueel grensoverschrijdend gedrag. Utrecht: Rutgers.
- Duin, van. R. (2015). Rappende mensenhandelaren: een maatschappelijk probleem? *Jeugdbeleid*, 9:121-126.
- Duncan, D. (2010). Embodying the Gay Self: Body Image, Reflexivity and Embodied Identity. *Health Sociology Review*. 19(4):437-450.
- Edmonds, P. (2017). When Dads and Moms Share Parental Leave. *Journal of National Geographic Society, Gender Revolution* 321(1).
- Edström, J., Hassink, A., Shahrokh, T., & Stern, E. (2015). *Engendering Men. A Collaborative Review of Evidence on Men and Boys in Social Change and Gender Equality*. Brighton, UK: EMERGE Evidence Review, Promundo-US, Sonke Gender Justice and the Institute of Development Studies.
- Eerdewijk, A. Van, Wong, F., Vaast, C., Newton, J., Tysler, M. & Pennington, A. (2017). *White paper: a conceptual model of women and girls' empowerment*. Amsterdam: Royal Tropical Institute (KIT).
- Ehrensaft, D. (2011). Boys will be Girls, Girls will be Boys. Children Affect Parents as Parents Affect Children in Gender Nonconformity. *American Psychological Association*. 28(4): 528-548.
- Elling, A. (2012). Sport: ook een vrouwenzaak. *Raffia*. (3): 3-6.
- Ellemers, N. (2014). Women at work: how organizational features impact career development. *Work and Organization*, 1(1):46-54.
- Ewing Lee, E. A., & Troop-Gordon, W. (2011). Peer socialization of masculinity and femininity: Differential effects of overt and relational forms of peer victimization. *The British Journal of Developmental Psychology*, 29(2):197-213.
- Emmerink, P.M.J., Vanwesenbeeck, I., Van den Eijnden, R.J.J.M. & Ter Bogt, T.F.M. (2016). Psychosexual correlates of sexual double standards endorsement in adolescent sexuality. *Journal of Sex Research* 53(3):286-297.
- Felten, H. (2015). *In gesprek met gender-non-conforme jongeren: Over ervaringen en ondersteuning*. Utrecht: Movisie.

- Felten, H., Janssens, K., & Brants, L. (2009). *Seksualisering: "Je denkt dat het normaal is..."*. Onderzoek naar de beleving van jongeren. Utrecht: Movisie.
- Felten, H., & Boote, M. (2012). *Ik wou dat ik dood was: 10 vragen over suïcidepreventie onder lesbische, homo-, bi- en transgenderjongeren*. Utrecht: Movisie.
- Felten, J. & Schuyf, J. (2011). *Zoenen is gevaarlijk: geweld tegen lesbiese vrouwen*. Utrecht: Movisie.
- Fokkema, T., & Kuyper, L. (2009). The relation between social embeddedness and loneliness among older lesbian, gay, and bisexual adults in the Netherlands. *Archives of Sexual Behavior*, 38:264-275.
- Gaia, A.C. (2013). The role of gender stereotypes in the social acceptability of the expression of intimacy. *The Social Science Journal*. 50:591-602.
- Glauert, R., Rhones, G., Byrne, S., Fink, B., Grammer, K. (2009). Body dissatisfaction and the effects of perceptual exposure on body norms and ideals. *International Journal of Eating Disorders*. 42:443-452.
- Graaf, H. De (2012). Seksueel gedrag en seksuele beleving in Nederland. *Tijdschrift voor Seksuologie*. 36(2):87-97.
- Graaf, Hm Nikken, P, Felten, H., Janssens, K., Berlo, van Wi. (2009) Seksualisering: reden tot zorg? Een verkennend onderzoek onder jongeren. Utrecht: Rutgers Nisso Groep.
- Grant, J.M., Mottet, L.A., Tanis, J., Harrison, J., Herman, J.L. & Keisling, M. (2011). *Injustice at Every Turn: A Report of the National Transgender Discrimination Survey*. Washington: National Center for Transgender Equality and National Gay and Lesbian Task Force.
- Grossman, A.H., Haney, A.P., Edwards, P., Alessi, E. J., Ardan, M., & Howell, T. J. (2009). Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Youth Talk about Experiencing and Coping with School Violence: A Qualitative Study. *Journal of LGBT Youth*. 6(1): 24-46.
- Gordon, A.R., & Meyer, I.H. (2007). Gender Nonconformity as a Target of Prejudice, Discrimination, and Violence Against LGB Individuals. *Journal of LGBT Health Research*. 3(3):55-71.
- Haas, S. De (2012). Seksueel grensoverschrijdend gedrag onder jongeren en volwassenen in Nederland. *Tijdschrift voor Seksuologie*. 36(2):136-145.
- Halperin, D.M. (2008). The Normalization of Queer Theory. *Journal of Homosexuality*, 45(2-4), 339-343.
- Hartun, F., Sproesser, G. & Renner, B. (2015). Being and feeling liked by others: how social inclusion impact health. *Psychology & Health*. 30(9):1103-1115.
- Hellefont, C. Van, & Bulck, H. Van den (2009). Beeldvorming van vrouwen & mannen in de reclame in België. *Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen*. 22-37.
- Herbenick, D., & Dodge, B. (2017). *Project: OMGyes. For Goodness Sake LLC*. Laatst geraadpleegd op 1 juni 2017, <https://www.omgyes.com/>.
- Higdon, M.J. (2011). To Lynch a Child: Bullying and Gender Nonconformity in our Nation's Schools. *Indiana Law Journal*. 86(3).
- Hill, D.B., & Menvielle, E. (2009). "You have to give them a place where they feel protected and safe and loved": The views of parents who have gender-variant children and adolescents. *Journal of LGBT Youth*, 6:243-271.
- Hooftman, W.E., Mars, G.M.J., Janssen, B. Vroome, E.M.M. De, Janssen, B.J.M., Michiels, J.E.M & Bossche, S.N.J. Van den (2016). *Nationale Enquête Arbeidsomstandigheden 2015. Methodologie en globale resultaten*. Hoofddorp/Heerlen: TNO / CBS.
- Iwamoto, D. K., & Smiler, A. P. (2013). Alcohol Makes You Macho and Helps You Make Friends: The Role of Masculine Norms and Peer Pressure in Adolescent Boys' and Girls' Alcohol Use. *Substance Use & Misuse*, 48:371-378.
- Jonsen, K., Maznevski, M.L., & Schneider, S.C. (2010). 'Gender differences in leadership-believing is seeing: implications for managing diversity'. *Equality, Diversity and Inclusion: An International Journal*, 29(6): 549-572.
- Joshi, S.P. & Valkenburg, P.J. (2011). Scripts of sexual desire and danger in US and Dutch Teen Girl Magazines: A cross-national content analysis. *Sex Roles*. 64:463-474.
- Kantola J. (2008). Why do all the women disappear? Gendering processes in a political science department. *Gender, Work and Organization*. 15(2):202-225.
- Keuzenkamp, S. (2012) *Worden wie je bent. Transgenders in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Keuzenkamp, S., Bergen, van D., Bos, D., Bos, H., Duyvendak, J.W., Ehrhart, J., Felten, H., Gelderen, L., Hekma, G., Hoof, van. J., Hospers, H., Lisdonk., & Schuyf, J. (2010). Just Different, That's All:

- Acceptance of Homosexuality in the Netherlands. Translated by K. Bais. The Hague: Netherlands Institute for Social Research (SCP).
- Klinge, I. (2013). 'Onderzoek'. In: Fauser, B.C.J.M., Largo-Jassen, A.L.M. & Mol, A.M.E. (red.). *Handboek vrouwspecifieke geneeskunde*. Houten: Prelum: 36-46.
- Klinken, A.S. (2010). Van Homoacceptatie naar queer theologie. *Theologisch debat*. 7(4): 26-31.
- Korvorst, M., & Traag, T. (2010). *De verdeling van arbeid en zorg tussen vaders en moeders*. Bevolkingstrends, 2^e kwartaal. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Kotsadam, A. & Finseraas, H. (2011). The state intervenes in the battle of the sexes: causal effects of paternity leave. *Social Science Research*. 40:1611-1622.
- Kuyper, L. (2015). *Jongeren en seksuele oriëntatie. Ervaringen van en opvattingen over lesbische, homoseksuele, biseksuele en heteroseksuele jongeren*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2016). *LHBT-monitor 2016. Opvattingen over en ervaringen van lesbische, homoseksuele, biseksuele en transgender personen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper, L. (2017). *Transgender personen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kuyper L. & Fokkema T. (2010). Loneliness among older lesbian, gay and bisexual adults: the role of minority stress. *Archives of Sexual Behavior*. 39:1171-1180.
- Kooiman, N. & Keuzenkamp, S. (2012). 'Veilig over straat?' In: Keuzenkamp, S., Kooiman, N., & Lisdonk, J. Van (2012). *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo-en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kooiman, N. (2012). 'Zelfacceptatie, psychisch welbevinden en suïcidaliteit'. In: Keuzenkamp, S., Kooiman, N. & Lisdonk, J. Van (2012). *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Lanzieri, N., & Hildebrandt, T. (2011). Using Hegemonic Masculinity to Explain Gay Male Attraction to Muscular and Athletic Men. *Journal of Homosexuality*. 58(2):275-293.
- Lee Badget, M.V. (2011). Social inclusion and the value of marriage equality in Massachusetts and the Netherlands. *Journal of Social Issues*. 67(2):316-334.
- Leusink, P. (2012). Morgen gezond weer op. *Tijdschrift voor Seksuologie*. 36(2), 81-82.
- Levant, R.F., Winer, D.J. & Williams, C.M. (2011). An evaluation of the health behavior inventory-20 (HBI-20) and its relationships to masculinity and attitudes towards seeking psychological help among college men. *Psychology of Men & Masculinity*. 12(1):26-41.
- Lewis, N. M. (2009). Mental Health in Sexual Minorities: Recent Indicators, Trends, and their Relationships to Place in North America and Europe. *Health & Place*. 15(4):1029-1045.
- Liminana-Gras, R.M., Sánchez-López, M.P., Saavedra-San Román, A.I., Corbalán-Berná, F.J. (2013). Health and gender in female-dominated occupations: the case of male nurses. *Journal of Men's Studies*. 21(2):135-148.
- Lippa, R.A. (2008). The Relation Between Childhood Gender Nonconformity and Adult Masculinity–Femininity and Anxiety in Heterosexual and Homosexual Men and Women. *Journal of Sex Roles*, 59:684-693.
- Lisdonk, J. Van, & Kooiman, N. (2012). Biseksualiteit: vele gezichten en tegelijkertijd onzichtbaar. In: Keuzenkamp, S., Kooiman, N. & Lisdonk, J. Van (Eds.), *Niet te ver uit de kast. Ervaringen van homo- en biseksuelen in Nederland*. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 78-99.
- Lyons, A.C. & Willott, S.A. (2008). Alcohol consumption, gender identities and women's changing social position. *Sex Roles*. 59:649-712.
- Mallyon, A., Holmes, M., Coveney, J. & Zadoroznyj, M. (2010). I'm not dieting, 'I'm doing it for science': masculinities and the experience of dieting. *Health Sociology Review*. 19(3):330-342.
- McCann, P.D., Plummer, D. & Minichiello, V. (2010). Being the butt of the joke: homophobic humour, male identity and its connection to emotional and physical violence for men. *Health Sociology Review*. 19(4):505-21.
- McDonald, J. (2013). Conforming to and resisting dominant gender norms: how male and female nursing students do and undo gender. *Gender, Work and Organization*. 20(5):561-579.
- Meyer, E.J. (2008). Gendered harassment in secondary schools: understanding teachers' (non) interventions. *Gender & Education*. 555-570.
- Meyer, I. H., Frost, D. M., & Lehavot, K. (2013). Minority stress and physical health among sexual minority individuals. *Journal of Behavioural Medicine*. 38(1):1-8.
- Mills, J.S., Jadd, R. & Key, B.L. (2012). Wanting a body that's better than average: the effect of manipulated body norms on ideal body size perception. *Body Images*. 9:365-372.

- Mol, M. (2008). *Levensfasen van kinderen en arbeidspatronen van ouders*. Sociaal Economische trends, 1^e kwartaal 2008: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Motivaction & WOMEN INC (2015). *Merendeel vaders wil minder werken om te zorgen*. Laatst geraadpleegd op 29 mei 2017, <https://www.womeninc.nl/nieuwsbericht/merendeel-vaders-wil-minder-werken-om-te-zorgen>.
- Nikken, P. (2007). *Jongeren, Media & Seksualiteit: Hoe media interesses & -gebruik samenhangen met fantasieën, opvattingen en gedrag*. Utrecht: NJI.
- Núñez A., Robertson-James, C., Reels, S., Jeter, J., Rivera, H., Yusuf, Z. & Liu (2015). *Exploring the role of gender norms in nutrition and sexual health promotion in a pilot school-based intervention: the Philadelphia Ujima Experience*. *Evaluation and Program Planning*. 51:70-77.
- Owen R., Spencer R.M.C. (2013). Body ideals in women after viewing images of typical and health weight models. *Body images*. 10:489-94.
- Parrott, D. J. (2008). A theoretical framework for antigay aggression: Review of established and hypothesized effects within the context of the general aggression model. *Clinical Psychology Review*, 28(6):933-951.
- Pearse, R., & Connell, R. (2016). Gender Norms and the Economy: Insights from Social Research. *Feminist Economics*, 22(1): 30-53.
- Portegijs, W. & Brakel, M. van den (2016) (red.). *Emancipatiemonitor 2016*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau & Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Roberts, L. A., Rosario, M., Slopen, N., Calzo, J.P., & Austin, S.B. (2013). Childhood Gender Nonconformity, Bullying Victimization, and Depressive Symptoms Across Adolescence and Early Adulthood: An 11-Year Longitudinal Study. *Journal for the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*. 143-153.
- Rutgers (2012). *Monitor Seksuele Gezondheid*. Utrecht Rutgers.
- Rutgers (2016). *Vooruit met het vaderschapsverlof*. Utrecht: Rutgers.
- Salverda, B. (2010). *Wel en wee. Turks-Nederlandse meisjes aan het woord over hun leven*. Den Haag: GGD Den Haag.
- Savenije, T. (2015). Roze werknemers in beweging: het actief burgerschap van LHBT-werknemersnetwerken. *Tijdschrift voor Genderstudies*, 18(2):217-235.
- Scholte, R., Nelen, W. Wit, W. De & Kroes, G. (2016). *Sociale veiligheid in en rond scholen. Primair (speciaal) onderwijs 2010-2016. Voortgezet (speciaal) onderwijs 2006-2016*. Nijmegen: Praktikon B.V.
- Seidler, Z.E., Dawes, A.J., Rice, S.M. Oliffe, J.L. & Dhillon, H.M. (2016). The role of masculinity in men's help-seeking for depression: a systematic review. *Clinical Psychology Review*. 49:106-118.
- Siebler, K. (2010). Transqueer Representations and How We Educate. *Journal of LGBT Youth*, 7(4): 320-345.
- Simonen, J., Törrönen, J., Tigerstedt, C. (2014). Femininities of drinking among Finnish and Swedish women of different ages. *Addiction Research and Theory*. 22(2):98-108.
- Slaatten, H. & Gabrys, L. (2014). Gay-related name-calling as a response to the violation of gender norms. *Journal of Men's Studies*. 22(1):28-33.
- Standfort, T.G.M., Menlendez, R.M., & Diaz, R. (2007). Gender-non-conformity, homophobia and the mental health in Latino gay men. *Journal of Sex Research*, 44(2):181-189.
- Strong, S., Greaves, L.M., Milojev, P., West-Newman, T., Barlow, F.K. & Sibley, C.G. (2015). Facebook is linked to body dissatisfaction: comparing users and non-users. *Sex Roles*. 73:200-213.
- Talbot, M. (2008). Gender Stereotypes: Reproduction & Challenges. In: Holmes, J. & Meyerhoff, M. (Eds.) *Handbook of Language & Gender*. 468-483.
- Thio, S., Bos, H., Wormgoor, T., & Kaufmann, R. (2015). Ervaren stigmatisering onder transgenderjongeren in Nederland. *Pedagogiek*, 35(2):110-127.
- Thompson Jr, E. H., & Cracco, E. J. (2008). Sexual aggression in bars: What college men can normalize. *The Journal of Men's Studies*, 16(1), 82-96.
- Toomey, R.B., Ryan, C., & Diaz, R.M. (2010). Gender-Nonconforming Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Youth: School Victimization and Young Adult Psychosocial Adjustment. *Developmental Psychology, American Psychological Association*. 46(6):1580-1589.
- Toomey, R. B., McGuire, J. K., & Russell, S. T. (2012). Heteronormativity, school climates, and perceived safety for gender nonconforming peers. *Journal of Adolescence*, 35(1):187-196.
- Vanwesenbeeck, W.M.A. (2011). Diverse verlangens: seksuele ontwikkeling onder moderne dubbele moraal. *Tijdschrift voor Seksuologie*. 35(4):232-239.

- Visser, R.O. De, & McDonnell, E.J. (2012). 'That's OK. He's a guy': A mixed-methods study of gender double-standards for alcohol use. *Psychology and Health*. 27(5): 618-639.
- Warkentin, J.B. & Gidycz, C.A. (2007). The use and acceptance of sexually aggressive tactics in college men. *Journal of Interpersonal Violence*, 7:829-850.
- Witten, T. M., & Eyler, A. (2012). *Gay, Lesbian, Bisexual & Transgender aging: Challenges in Research, Practice & Policy*. Baltimore (USA): The John Hopkins University Press.
- WOMEN INC (2017). *Overzicht feiten gender en gezondheid – Hart- en vaatziekten*. Laatste geraadpleegd op 29 mei 2017, <https://www.womeninc.nl/vrijepagina/overzicht-feiten-gender-en-gezondheid-hart-en-vaatziekten/>
- Yerden, I. (2010). *Schaamte en strategisch handelen. Opvoeding in Marokkaanse en Turkse gezinnen*. Amsterdam: Van Genneep.